

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Історичний факультет

О. А. Юга

Історія середніх віків

(друга половина XI – кінець XV ст.)

*(методичні поради для підготовки до семінарських
занять та завдання для самостійної роботи
для студентів II курсу)*

Кам'янець-Подільський

2019

Рецензенти

Баженов Л. В. – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Хоптяр Ю. А. – кандидат історичних наук, професор кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Юга О. А.

Історія середніх віків (друга половина XI – кінець XV ст.): методичні поради для підготовки до семінарських занять та завдання для самостійної роботи для студентів II курсу. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, комп'ютерно-інформаційна лабораторія історичного факультету, 2018. 90 с.

Рекомендовано до друку рішенням
Вченої ради історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка
(Протокол № 1 від 30 серпня 2019 р.)

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Плани семінарських занять, методичні поради до них, списки пропонованих джерел, навчальної та наукової літератури	7
Модульна контрольна робота та вимоги до її написання	69
Перелік завдань самостійної роботи та методичні поради до їх виконання	71
Список джерел та літератури до курсу	74

ВСТУП

Однією з навчальних дисциплін, що пропонуються до вивчення студентам історичних факультетів ЗВО спеціальності – “Історія”, є “Історія середніх віків (друга половина XI – кінець XV ст.)”. Навчальна дисципліна є складовою частиною всесвітньої історії, а її вивчення дає можливість підійти до глибокого розуміння і бачення розвитку історії людства як єдиного процесу. Окрім того, поглиблене вивчення історії середньовічної Європи дозволяє зрозуміти витoki, передумови і причини багатьох подій європейської історії нового часу.

Середньовіччя – епоха в історії Європи, що охоплює понад тисячу років. Початком середніх віків прийнято вважати 476 р., коли вождь германців Одоакр перемиг останнього римського імператора Ромула Августула. Епоха середньовіччя закінчилася в 1492 р. відкриттям Америки.

В історії Середніх віків, як правило, виокремлюють три основні періоди, що відрізняються рівнем економічного, політичного й культурного розвитку. Перший період охоплює V – середину XI ст. – Раннє середньовіччя. В економіці цього періоду панувало натуральне господарство, у політичному житті простежувався процес формування держав, у духовному – тимчасовий занепад культури.

Із середини XI ст. до початку XIV ст. тривав період Розвинутого середньовіччя. У цей час збільшилася кількість населення, поживалася господарська діяльність, виникали міста, формувалася міська культура.

Перша половина XIV ст. характеризувалася ознаками занепаду господарства. Європейське суспільство охопила криза, яка розхитала його традиційні підвалини, змінила звичну картину світу, породила глибокі зміни в релігії, політиці, економіці. Цей період тривав до кінця XV ст. і дістав назву Пізнього середньовіччя.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є політичний, соціальний, економічний й культурний розвиток

народів, держав і регіонів Європи періоду високого та пізнього середньовіччя.

Мета і завдання курсу полягають у глибокому вивченні і засвоєнні студентами програмового матеріалу, опануванні ними вміння аналізувати і синтезувати події, робити на їх основі висновки, шукати і знаходити причинно-наслідкові зв'язки в історичному процесі взагалі і в історичних явищах та подіях зокрема. Не менш важливе значення у стабільному засвоєнні навчального матеріалу відводиться знанням хронології, понятійного апарату, життя та діяльності історичних персоналій, широкому ознайомленню студентів з модерною історіографією ключових проблем історії середньовічної Європи. Важливим завданням є навчити студентів вмінню працювати з науковою літературою та різного типу джерелами.

Вивчення “Історії середніх віків” повинно сприяти виробленню у студентів-істориків вмінь та навиків на основі аналізу конкретних подій та процесів робити аргументовані висновки, давати їм об'єктивну наукову оцінку.

Зміст дисципліни реалізується в процесі вивчення трьох блоків: теоретичного, практичного та самостійної роботи.

Теоретичний блок включає вивчення у лекційному курсі головних закономірностей соціально-економічного, суспільно-політичного і культурного розвитку європейських країн періоду другої половини XI – кінця XV століть.

Практичний блок передбачає винесення на більш вузьке, але глибинне вивчення окремих, особливо значущих для історичного пізнання тем названого періоду часу. Він має також завдання надавати широкі можливості виявлення творчих здібностей студентів, формування їх логічного історичного мислення та ораторського мистецтва, як найбільш значущих якостей історика-професіонала.

Самостійна робота передбачає вміння підібрати необхідну літературу для розкриття сутності тієї чи іншої проблеми, сконцентрувати увагу на основних її пунктах, зробити

власні аргументовані висновки, систематизувати й аналізувати документи і матеріали.

Самостійна робота передбачає також написання студентами індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ) і рефератів, модульних контрольних робіт та підготовку до екзамену.

Запропоновані методичні поради містять перелік тем і планів семінарських занять, список запропонованих джерел і літератури, поради щодо підготовки до кожного питання теми, завдання для самоконтролю. Подано також тематику та вимоги до написання модульної контрольної роботи та перелік завдань самостійної роботи й методичні поради до їх виконання.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ, МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО НИХ, СПИСКИ ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ, НАВЧАЛЬНОЇ ТА НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

Народи і країни Європи в другій половині XI – XIII ст.

ТЕМА 1.

ВИНИКНЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ МІСТ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

(4 год.)

Мета: сформувати у студентів чітке розуміння комплексу основних передумов виникнення та процесу еволюції міст у Західній Європі упродовж другої половини XI – кінця XV ст.

План

1. Історичні передумови виникнення та еволюції міст у Західній Європі.
2. Структура населення: основні стани, їх права та обов'язки.
3. Міське ремесло і його цехова організація.
4. Розвиток торгівлі в XI – XV ст.
5. Боротьба міст з феодалами за незалежність та її наслідки. Міське самоврядування.
6. Основні етапи соціальної боротьби в середньовічному місті.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

З'ясування **першого питання** слід розпочати з визначення основних ознак, якими міста вирізнялися з-поміж інших населених пунктів. Далі зосередьтеся на детальному аналізі історичних передумов та причин виникнення нових міст в XI ст.: розвиток сільського господарства, регіональна спеціалізація окремих частин країни, розвиток торгівлі, формування центрів християнства, необхідність створення воєнних центрів для організації захисту певних територій та

потреба в існуванні адміністративно-політичних центрів. Наголосіть, що саме розвиток і зростання продуктивних сил спричинили важливу соціально-економічну зміну – відокремлення ремесла від сільського господарства, що у свою чергу призвело до виникнення торгово-ремісничих центрів – міст. З'ясуйте особливості їх появи в різних регіонах Західної Європи. В контексті першого питання зверніть увагу також на ключові теорії виникнення середньовічних міст: романістичну, вотчинну, маркову, бургову і ринкову. Детально розкрийте сутність кожної з них. Вкажіть на різницю у тлумаченні передумов і причин виникнення міст в радянській та сучасній історіографії.

У **другому** питанні охарактеризуйте соціальну структуру міського населення: основні стани, їх права та обов'язки. Зазначте, що основну масу городян складали бюргери – повноправні мешканці міста, які жили з торгівлі та ремесла. Сеньйори, представники світської та духовної влади, тобто знатні люди, які мали доступ до міської влади утворювали патриціат – правлячу верхівку міста. Найбідніші прошарки міського населення називалися плебеями. Описуючи становище кожного зі станів зауважте, що певний час усі міщани вважалися бюргерами, проте внаслідок соціального розшарування XII – XIII ст. бюргерами вже називали лише повноправних городян, до числа яких міські низи потрапити не могли.

Розпочинаючи висвітлення **третього питання**, необхідно зазначити, що основу виробничої діяльності в середньовічних містах складали саме ремесла. Слід пояснити, чому міське ремесло розвивалося значно швидше, ніж землеробство і сільські промисли, а також з'ясувати різницю у соціально-економічному становищі селян і ремісників. Далі потрібно чітко визначити основні причини і мету виникнення цехів та охарактеризувати їх структуру. Опишіть дискусії вчених навколо питання виникнення цехів. Дайте характеристику цехових статутів та визначте їх значення для розвитку міст. Окремо розкрийте правила і процес професійного зростання

учасників цеху. Обов'язково поясніть, хто такі партачі та чим вони загрожували цеховим майстрам.

В **четвертому** питанні детально проаналізуйте розвиток торгівлі на теренах Європи упродовж XI – XV ст. Насамперед зауважте, що за прикладом ремісників купці об'єднувалися у гільдії. Поясніть причини їх виникнення, призначення і мету діяльності. Далі з'ясуйте роль і значення в організації та розвитку міської торгівлі лихварів і мінял. Визначте призначення і дайте оцінку векселів. Охарактеризуйте банківські послуги. Обґрунтуйте важливість для міської торгівлі складського права.

Важливою складовою теми семінарського заняття є передостаннє, **п'яте**, питання, адже воно стосується утвердження у містах самоврядування. Для початку розкрийте причини боротьби міст з феодалами. Зазначте, що для протистояння сеньйорам мешканці міста об'єднувались у союзи – комуни. Через повстання, подарунки королів, які боролися проти посилення влади сеньйорів, або завдяки викупу міста домагалися права самоврядування: вони мали власні виборні органи влади, суд, поліцію, ополчення, податки, скарбницю, закони тощо. Міста, що здобули самоврядування, називали комунами, а їх найважливішим здобутком було досягнення особистої свободи мешканців. Щодо останнього обов'язково наголосіть, що досягнення свободи не завжди означало встановлення справедливості, адже після отримання незалежності до влади в містах приходив переважно патриціат, який досить часто встановлював такі закони, що решта мешканців опинялися у гіршому становищі, ніж було за сеньйора.

Характеризуючи магдебурзьке право, поясніть його походження, суть основних привілеїв міст з магдебурзьким правом, а також ставлення королів і великих феодалів до міського самоврядування. Окремо чітко визначте принципи організації життя середньовічного міста: верховенство закону у

вирішенні питань, участь усіх мешканців у захисті та благоустрої міста, вибори членів міської ради, відкритий суд.

У **заключному** питанні теми охарактеризуйте причини соціальної боротьби в середньовічних містах та основні етапи: боротьба міст проти своїх сеньйорів; боротьба цехів проти патриціату та боротьба дрібних ремісників, підмайстрів і учнів проти майстрів і купців. Визначте найважливіші наслідки кожного з етапів.

Аудиторна робота

1. Організаційний момент.
2. Методи і прийоми роботи:
 - обговорення питань заняття (доповіді, доповнення і рецензування доповідей студентами);
 - робота з джерелами (аналіз, синтез, доведення, спростування, порівняння, аргументація змісту навчального матеріалу);
 - виконання проблемних і творчих завдань (відповіді на додаткові запитання, участь у дискусії).
3. Перевірка, контроль і оцінка знань студентів (усна відповідь, самостійна робота, виконання завдань на понятійний апарат).
4. Підведення підсумків заняття (узагальнення і систематизація матеріалу, висновки з теми заняття, виставлення оцінок).

Питання для самоконтролю:

1. Визначте основні ознаки, якими міста вирізнялися з-поміж інших населених пунктів.
2. Поясніть основні зміни в розвитку міст на межі XI-XII ст. Чим вони були зумовлені?

3. З'ясуйте, чи правильне твердження, що більшість міського населення різко відрізнялося до кінця XII ст. від сільського населення міської округи?
4. Поясніть, як саме розвиток сільського господарства посприяв еволюції існуючих і виникненню нових міст?
5. Поясніть, як саме відокремлення ремесла від сільського господарства посприяло еволюції існуючих і виникненню нових міст?
6. Поясніть, як розвиток торгівлі посприяв еволюції існуючих і виникненню нових міст?
7. Визначте основні шляхи та засоби збагачення міст.
8. Охарактеризуйте роль ринків у розвитку міст.
9. Опишіть становище міського патриціату.
10. Дайте визначення цехів та посніть причини їх виникнення.
11. Поясніть, чим загрожували партачі цеховим майстрам?
12. Охарактеризуйте структурну організацію цеху.
13. Опишіть дискусії вчених навколо питання виникнення цехів.
14. Дайте характеристику цехових статутів та визначте їх значення для розвитку міст.
15. Поясніть, в чому існувала схожість між цехами та гільдіями?
16. Поясніть, чому екзамени для підмайстрів в цехах постійно ускладнювалися?
17. Доведіть, що цехи володіли внутрішнім самоврядуванням.
18. Поясніть причини виникнення гільдій, їх призначення і мету діяльності.
19. Поясніть, що таке вексель та його призначення.
20. Визначте основні способи послаблення впливу сеньйорів на життя міст.
21. Охарактеризуйте магдебурзьке право та міське самоврядування.
22. Опишіть ставлення королів і великих феодалів до боротьби міст за самоврядування.
23. З'ясуйте, як саме міста посприяли зародженню у Європі основ демократичних порядків.
24. Проаналізуйте вплив міст на феодалні відносини у Європі.

25. Поясніть основні принципи організації міського життя, які завдавали найбільшого удару по феодалних відносинах.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. История средних веков [Хрестоматия] / Сост. М. Стасюлевич. Т. 1. Санкт-Петербург, Москва, 2001.
2. История средних веков. Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шеваленко. Москва: Просвещение, 1988.
3. Практикум по истории средних веков. Москва: Просвещение, 1981.
4. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. Т. 1. Москва, 1961.

Підручники та посібники:

5. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків. У 2-х т. Т. 2. Високе і пізні Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ "Видавництво "Наші книги"", 2010.
6. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред Л. В. Войтовича. Львів: "Тріада Плюс", 2010.
7. Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М. Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Частина І: навч. посібник. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013.
8. Д'ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б. Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006.
9. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Київ: КНТ, 2017.
10. Петров Е. В. Средневековая Европа: основные общественные процессы, управление, власть: Учебное пособие. Нижневартовск: Изд-во Нижневартовского гуманитарного ун-та, 2008.

Монографії та статті:

11. Бессмертный Ю. Л. Феодалная деревня и рынок (по северофранцузским и западнонемецким материалам). Москва: Наука, 1969.
12. Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т.1. Феномен средневекового урбанизма. Москва, 1999.
13. Левицкий Я. А. Город и городское ремесло в Англии в X – XII вв. Москва, 1960.
14. Левицкий Я. А. Город и феодализм в Англии. Москва, 1987.
15. Полянский Ф. Я. Очерки социально-экономической политики цехов в городах Западной Европы XIII – XV вв. Москва, 1952.
16. Рутенбург В. И. Итальянский город от Раннего Средневековья до Возрождения. Москва, 1987.
17. Сидорова Н. А. Антифеодалные движения в городах Франции во второй пол. XIV – начале XV века. Москва, 1960
18. Становление европейского средневекового города. Москва, 1989.
19. Хачатурян Н.А. Город в системе феодальной формации // Вопросы истории. 1983. № 1.
20. Шевеленко А. Я. Типология городского ремесла в Западной Европе VI – XV вв. // Вопросы истории. 1993. № 1.
21. Ястребицкая А. Л. Западная Европа. XI – XIII вв. Москва, 1978.

ТЕМА 2.

ОРГАНІЗАЦІЯ, ПЕРЕБІГ ТА НАСЛІДКИ ХРЕСТОВИХ ПОХОДІВ

(4 год.)

Мета: домогтися усвідомлення студентами історичних передумов, причин і приводу до хрестових походів, їх перебігу та наслідків для Європи та Сходу.

План

1. Основні передумови, причини та привід до хрестових походів.
2. Перший хрестовий похід: організація, хід та результати.
3. Держави хрестоносців на Сході.
4. Духовно-рицарські ордени: мета створення та значення діяльності.
5. Другий, третій та четвертий походи: хід та наслідки.
6. Причини невдач хрестових походів. Їх історичне значення для Заходу та Сходу.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

Розкриваючи **перше питання** насамперед дайте визначення хрестових походів. Наголосіть, що всього з 1096 до 1291 р. було здійснено вісім великих хрестових походів. Далі важливо глибоко проаналізувати спочатку передумови, потім причини і привід до походів. В контексті передумов обов'язково зазначте найголовніші: значне зміцнення ролі і впливу на європейські справи після реформ папи Григорія VII католицької церкви; право майорату; поширення голоду, стихійних лих та хвороб в XI ст., що спричинили появу чуток про наближення кінця світу, а відтак прагнення спокутувати свої гріхи паломництвом до Святої Землі; розповіді паломників про переслідування християн турками-сельджуками, що спричинило появу ідеї особливого паломництва – війни за Христа і визволення Гробу Господнього з-під влади невірних; ситуація, що склалася на Сході наприкінці XI ст. та інші. Окремо поясніть зацікавленість у походах церкви, королів, знаті, лицарів, купецтва і селянства. Нарешті чітко визначте подію, яка стала приводом до початку походів.

Висвітлення **другого питання** розпочніть з детального розкриття процесу організації першого хрестового походу, вказавши на його труднощі. Зокрема, звернуть увагу на особливість першого хрестового походу – те, що його не зміг очолити жодний із великих європейських монархів, у чиїх

землях формувалися війська хрестоносців. Поясніть причини цього. З'ясуйте, що спонукало селянство до організації походу на Схід ще до походу лицарства та визначте його наслідки. Проаналізуйте місце і роль Візантії в контексті реалізації європейцями першого хрестового походу. Користуючись картою охарактеризуйте перебіг походу (ключові військові події) та визначте його наслідки.

Після захоплення Єрусалима і навколишніх земель хрестоносці організували на Сході свої держави, встановлюючи в них одночасно світську і церковну владу. Тому у **третьому** питанні проаналізуйте суспільно-політичний устрій утворених держав: Єрусалимського королівства, Едесьького графства, Антіохійського князівства і графства Тріполі. Доберіть факти, які доводять схожість їх устрою з європейським суспільно-політичним ладом. З'ясуйте причини конфліктів на міжетнічному і міжконфесійному ґрунті в названих державах та простежте їх вплив на подальшу долю хрестових походів.

Предметом розгляду у **четвертому питанні** є духовно-рицарські ордени. Поясніть причини їх утворення та мету діяльності. Як відомо, вступаючи до орденів, лицарі приймали три чернечі обітничі: целібат (відмову від шлюбу), бідності й послуху старшим в Ордені та папам – поясніть, чим були зумовлені такі умови. Обов'язково розкрийте структуру та механізм функціонування кожного з орденів. Висловіть власну думку щодо значення діяльності орденів для утримання впливу хрестоносців на Сході.

П'яте питання передбачає висвітлення процесу організації, перебігу та наслідків другого, третього і четвертого походів. Особливу увагу зверніть на останній з них, який виявився переломним в історії хрестових походів, адже замість визначеної мети – оволодіння мусульманським Єгиптом і відвоювання Єрусалиму, завершився захопленням центру східного християнства – Константинополя. Наголосіть, що саме після нього популярність в Європі ідеї здійснення хрестових походів до Святої землі почала згасати.

У заключному **шостому** питанні насамперед доречно зазначити, що упродовж XIII ст. було організовано ще чотири христові походи, але великого успіху вони не мали., адже без допомоги з Європи хрестоносці не могли стримувати натиск мусульман. 1291 р. єгипетське військо захопило Акру – останню фортецю хрестоносців на Сході. З її падінням завершилася епоха хрестових походів. Далі чітко визначте причини невдач хрестових походів, серед яких зазначте суперництво пап з імператорами, взаємне суперництво вождів походів, невдала внутрішня політика хрестоносців, які не зуміли консолідувати різноетнічне і різноконфесійне населення утворених на Сході держав тощо. Обов'язково підкресліть, що хрестові походи замість християнства консолідували іслам, примусивши непримиренних сунітів і шиїтів забути про свої конфлікти і спільно виступити проти хрестоносців. На завершення визначте історичне значення хрестових походів як для Заходу, так і для Сходу.

Аудиторна робота

1. Організаційний момент.
2. Методи і прийоми роботи:
 - виконання письмової самостійної роботи (15 хв.) для закріплення матеріалу попередньої теми;
 - обговорення питань заняття (доповіді, доповнення і рецензування доповідей студентами);
 - робота з джерелами (аналіз, синтез, доведення, спростування, порівняння, аргументація змісту навчального матеріалу);
 - виконання проблемних і творчих завдань (відповіді на додаткові запитання, участь у дискусії).
3. Перевірка, контроль і оцінка знань студентів (усна відповідь, самостійна робота, виконання завдань на понятійний апарат).

4. Підведення підсумків заняття (узагальнення і систематизація матеріалу, висновки з теми заняття, виставлення оцінок).

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення хрестових походів.
2. Опишіть основні передумови хрестових походів на Схід.
3. Визначте чинники та особливості європейського життя, які сприяли організації походів.
4. Поясніть сутність внутрішньої колонізації у Європі та яким чином вона впливала на організацію походів.
5. Що означало право майорату та яким чином воно впливало на організацію хрестових походів.
6. Охарактеризуйте ситуацію на Сході наприкінці XI ст. та визначте її вплив на здійснення європейцями хрестових походів.
7. Поясніть основні причини хрестових походів.
8. Поясніть привід до хрестових походів.
9. Поясніть, в який спосіб церква заохочувала населення до участі в походах.
10. Поясніть, що спонукало селянство до організації походу на Схід ще до першого хрестового походу.
11. Охарактеризуйте держави хрестоносців на Сході.
12. Дайте характеристику духовно-рицарських орденів.
13. Поясніть причини поступової втрати в Європі ідеї здійснення хрестових походів до Святої землі.
14. З'ясуйте причини невдач походів.
15. Поясніть наслідки походів для Сходу та Заходу.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. История средних веков [Хрестоматия] / Сост. М. Стасюлевич. Т. 1. Санкт-Петербург, Москва, 2001.

2. История средних веков. Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шеваленко. Москва: Просвещение, 1988.
3. Практикум по истории средних веков. Москва: Просвещение, 1981.
4. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. Т. 1. Москва, 1961.

Підручники та посібники:

5. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків. У 2-х т. Т. 2. Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ “Видавництво “Наші книги””, 2010.
6. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. *Medium aevum*: середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред Л. В. Войтовича. Львів: “Тріада Плюс”, 2010.
7. Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М. Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Частина І: навч. посібник. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013.
8. Д’ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б. Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006.
9. Заборов М. А. История крестовых походов в документах и материалах. Учебное пособие. Москва, 1977.
10. Історія середніх віків. Практикум. Частина ІІ: навч. посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Київ: КНТ, 2017.

Монографії та статті:

11. Грановский А. История короля Ричарда I Львиное Сердце. Москва, 2007.
12. Демурже А. Рыцари Христа. Военно-монашеские ордены в средние века, XI – XVI вв. / Пер. с фр. М. Ю. Некрасова. Санкт-Петербург: Евразия, 2008.
13. Заборов М. А. Крестовые походы. Москва, 1956.

14. Заборов М.А. Крестоносцы на Востоке. Москва, 1980.
15. Заборов М.А. Папство и крестовые походы. Москва, 1960.
16. История крестовых походов / Под ред. Джонатана Райли-Смита. Москва, 1998.
17. Кесслер У. Ричард I Львиное Сердце. Кроль, крестоносец, авантюрист. Харьков, 1997.
18. Кулидж О. Крестовые походы. Москва, 2002.
19. Мишо Г. История крестовых походов. Москва, 1995.
20. Ришар Т. Латино-Иерусалимское королевство. Санкт-Петербург, 2002.
21. Романько О. В. Государства крестоносцев на Востоке. (Историко-генеалогический очерк) // Культура народов Причерноморья. 1997. № 2.
22. Семенов В. Ф. История средних веков. Москва: Просвещение, 1975.

ТЕМА 3.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК АНГЛІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІ – ХІІІ СТ.)

(4 год.)

Мета: домогтися усвідомлення студентами особливостей та визначальних рис соціально-економічного і політичного розвитку Англії упродовж другої половини ХІ – ХІІІ ст.

План

1. Нормандське завоювання Англії та його наслідки. Державні перетворення Вільгельма I.
2. Державотворчі заходи Генріха I (1100-1135).
3. Реформаторська діяльність Генріха II Плантагенета та її результати.
4. Іоанн Безземельний. “Велика хартія вольностей” і встановлення баронської олігархії.

5. Громадянська війна 1263-1267 рр. та виникнення парламенту.
6. Особливості соціально-економічного розвитку Англії XI – XIII ст.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

Висвітлення **першого питання** передбачає насамперед розкриття процесу нормандського завоювання Англії та його наслідків для країни. Зазначте, що саме з ним пов'язане завершення процесу феодалізації Англії, адже Нормандія була країною розквіту феодальних відносин. Перш ніж висвітлювати реформаторську політику короля Вільгельма I, обов'язково визначте сутність понять централізована держава, станова монархія і королівський домен. Далі розкрийте основні заходи Вільгельма I, які сприяли посиленню королівської влади, зокрема його політику щодо великого землеволодіння, мету і результати проведення перепису населення і земель у 1086 р., адміністративно-територіальну реформу короля тощо. Чітко визначте значення кожного з проведених заходів для королівської влади зокрема та держави загалом.

Після Вільгельма I англійський трон посів його молодший син Генріх I, який основне завдання своєї політики вбачав у зміцненні системи державного управління. Тому в межах **другого питання** насамперед розкрийте структуру органів влади та визначте функції кожного з них. Потім зосередьтеся на аналізі державотворчої політики нового короля: розкрийте суть “хартії привілеїв” Генріха I та опишіть її сприйняття церквою й світською знаттю, охарактеризуйте судову реформу короля та поясніть причини її неабиякої популярності в суспільстві. Окремо з'ясуйте причини напружених взаємовідносин Генріха I з папським архієпископом Ансельмом та вплив конфлікту на статус королівської влади і централізацію держави.

У **третьому питанні** необхідно охарактеризувати внутрішню політику Генріха II Плантагенета. Поясніть, в який спосіб королю вдалося розширити володіння англійської корони

на теренах Франції та підкорити непокірних феодалів. Структуруйте реформи короля та детально розкрийте мету, сутність та наслідки для країни кожної з них. Поясніть, в який спосіб Генріх II намагався підпорядкувати державі церкву та які наслідки це мало. Висловіть власну думку щодо результативності реформаторських кроків короля.

Предмет розгляду **четвертого питання** – “Велика хартія вольностей” та її значення для політичного розвитку країни. Насамперед розкрийте діяльність короля Іоанна Безземельного та складність його становища, що дозволить зрозуміти передумови і причини видання ним у 1215 р. “Великої хартії вольностей”. Щодо власне самого документу, обов’язково наголосіть на його надзвичайному значенні як першої конституції Англії, першого юридичного документу, у якому закладено основи концепції прав людини, створено передумови для подальшого утвердження свободи і верховенства права. Детально проаналізуйте найважливіші постанови. Поясніть, в який спосіб мав відбуватися контроль і ким саме за виконання хартії власне королем. Розкрийте суть і значення “Оксфордських” і “Вестмінстерських провізій”.

П’яте питання розпочніть з висвітлення передумов громадянської війни 1263 – 1267 рр. в Англії. Складіть суспільно-політичний портрет лідера антикоролівської опозиції Симона де Монфора та визначте його роль в процесі становлення англійського парламенту. Розкрийте структуру і функції парламенту, а також висловіть власну думку щодо його впливу на процес централізації Англії. Зауважте, що парламент посилював, а не послаблював владу короля, який відтепер міг розраховувати на підтримку станів у вирішенні важливих проблем.

Важливість **заключного питання** зумовлена тим фактом, що політичний розвиток Англії в значній мірі залежав від особливостей та рівня соціально-економічного розвитку. Висвітліть найважливіші його ознаки. З’ясуйте роль міста і села у формуванні внутрішньоринкових зв’язків та дайте оцінку їх

важливості для економіки країни. В цьому ж контексті визначте сутність і роль манору. Поясніть, чому під впливом ринку панщинна система в Англії ще більше зміцнювала свій вплив. Висловіть свою думку щодо ролі і значення поширення товарно-грошових відносин. Охарактеризуйте майнову диференціацію в суспільстві та простежте її вплив на економічний розвиток Англії упродовж XI – XIII ст.

Аудиторна робота

1. Організаційний момент.
2. Методи і прийоми роботи:
 - виконання письмової самостійної роботи (15 хв.) для закріплення матеріалу попередньої теми;
 - обговорення питань заняття (доповіді, доповнення і рецензування доповідей студентами);
 - робота з джерелами (аналіз, синтез, доведення, спростування, порівняння, аргументація змісту навчального матеріалу);
 - виконання проблемних і творчих завдань (відповіді на додаткові запитання, участь у дискусії).
3. Перевірка, контроль і оцінка знань студентів (усна відповідь, самостійна робота, виконання завдань на понятійний апарат).
4. Підведення підсумків заняття (узагальнення і систематизація матеріалу, висновки з теми заняття, виставлення оцінок).

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте наслідки нормандського завоювання для Англії.
2. Визначте сутність понять централізована держава та станова монархія.
3. Поясніть, що означає поняття королівський домен.

4. Назвіть основні заходи Вільгельма I, які сприяли посиленню королівської влади.
5. Охарактеризуйте адміністративно-територіальну реформу Вільгельма I та визначте її значення для королівської влади.
6. Поясніть, яким чином запровадження посад королівських шерифів сприяло зміцненню королівської влади в країні.
7. Доведіть, що за часів правління Генріха I в Англії відбулося посилення центральної влади.
8. Визначте, на якій підставі починаючи з 1107 р. в Англії за часів короля Генріха I вище духовенство мало складати феодальну присягу королю.
9. Розкрийте сутність системи централізованого контролю в Англії за часів Генріха II.
10. Опишіть судову реформу Генріха II та визначте її наслідки для короля та країни в цілому.
11. Поясніть, що таке ордалії та який вплив вони мали на англійське суспільство.
12. Охарактеризуйте військову реформу Генріха II та визначте її наслідки для короля та країни в цілому.
13. Визначте, в який спосіб Генріх II намагався підпорядкувати державі церкву та які наслідки це мало.
14. Поясніть причини конфлікту Іоанна Безземельного з англійським баронством.
15. Висвітліть причини напружених відносин Іоанна Безземельного з папою римським.
16. Поясніть сутність понять інтердикт та анафема.
17. Розкрийте суть Великої хартії вольностей та визначте її значення для Англії.
18. Опишіть передумови виникнення англійського парламенту.
19. Визначте структуру англійського парламенту.
20. Як Ви вважаєте, поява парламенту посилювала чи послаблювала королівську владу в Англії?
21. Розкрийте особливості соціально-економічного розвитку Англії XI – XIII ст.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Великая и Кларендонская ассизы [Электронный ресурс]. Режим доступу: <http://www.hrono.info/dokum/1100dok/1166assizy.html>
2. История средних веков [Хрестоматия] / Сост. М. Стасюлевич. Т. 1. Санкт-Петербург, Москва, 2001.
3. История средних веков. Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шеваленко. Москва: Просвещение, 1988.
4. Magna Carta – Великая Хартия Вольностей. 1215 [Электронный ресурс]. Режим доступу: http://vk.com/doc184392028_140595041?hash=6fad
5. Практикум по истории средних веков. Москва: Просвещение, 1981.
6. Тесля А. А. История государства и права средневековой Англии VI – XII вв. Хрестоматия [Электронный ресурс]. Хабаровск, 2006. Режим доступу: https://www.rummuseum.ru/lib_t/angl200.php
7. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. Т. 1. Москва, 1961.

Підручники та посібники:

8. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків. У 2-х т. Т. 2. Високе і пізньє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ “Видавництво “Наші книги””, 2010.
9. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред Л. В. Войтовича. Львів: “Тріада Плюс”, 2010.
10. Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М. Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Частина І: навч. посібник. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013.
11. Гуревич А. Я., Харитонович Д. Э. История средних веков. Учебник. Москва: Интерпракс, 1995.

12. Д'ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б. Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006.

13. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Київ: КНТ, 2017.

14. Петров Е. В. Средневековая Европа: основные общественные процессы, управление, власть: Учебное пособие. Нижневартовск: Изд-во Нижневартовского гуманитарного ун-та, 2008.

15. Чемеринская В. В. Государство и право стран Средневековой Европы (учебное пособие) [Електронний ресурс]. Оренбург, 2015. Режим доступу: http://kafedr.at.ua/_bd/4/486.pdf

Монографії та статті:

16. Азимов Айзек. История Англии. От ледникового периода до Великой хартии вольностей. Москва: Центрполиграф, 2005.

17. Абрамчук А. В. Предпосылки принятия Великой хартии вольностей [Електронний ресурс] // Образование и наука в Беларуси: актуальные проблемы и перспективы развития в XXI веке: сб. науч. ст. Минск: БГПУ, 2014. Режим доступу: <http://elib.bspu.by/bitstream/doc/7012/1/Абрамчук%20Е.В.%20Предпосылки%20Великой%20хартии%20вольностей.pdf>

18. Барлоу Ф. Вильгельм I и нормандское завоевание Англии / Пер. с англ. под ред. к. ф. н. С. В. Иванова. Санкт-Петербург: Евразия, 2007.

19. Бахитов С. Б. Эволюция культа королевской власти в Англии под влиянием континентальных традиций / Автореферат диссертации канд. ист. наук. Томск, 1998.

20. Блок М. Короли чудотворцы. Очерк представлений о сверхъестественном характере королевской власти, распространенных преимущественно во Франции и в Англии [Електронний ресурс] / Пер. с фр. В. А. Мильчиной. Москва:

Школа «Языки русской культуры», 1998. Режим доступа: http://krotov.info/library/02_b/lo/k_11.htm

21. Бруслик О. Ю. Виникнення та склад палати лордів британського парламенту // Форум права. 2014. № 3.

22. Гутнова Е. В. Возникновение английского парламента. Москва, 1960.

23. Гутнова Е. В. Городское представительство в английском парламенте конца XIII и начала XIV в. [Электронный ресурс] // Средние века. 1953. Вып. IV. Режим доступа: <http://www.srednieveka.ru/upload/journal/04.103-133.pdf>

24. Джон Т. Эплби. Династия Плантагенетов. Генрих II. Величайший монарх эпохи Крестовых походов / Пер. с англ. Е. В. Ламановой. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2014.

25. Ильина А. В., Степанова Т. А. Возникновение парламента в Англии: случайность или закономерность [Электронный ресурс] // Вестник Иркутского университета. Иркутск, 2007. Специальный выпуск: Материалы ежегодной научно-теоретической конференции молодых ученых. – Режим доступа: http://ellib.library.isu.ru/docs/istoria/p1404-10_E5_7332.pdf

26. Клочков В. В. Королевская прерогатива в Англии от ее зарождения до начала XVII в. // Известия Южного федерального университета. Технические науки. 2013. № 6.

27. Косых Е. С. Палата лордов: история формирования и эволюция судебных полномочий [Электронный ресурс] // Universum: Общественные науки: электронный научный журнал. 2014. № 6 (7). Режим доступа: [http://7universum.com/pdf/social/6\(7\)/Kosykh.pdf](http://7universum.com/pdf/social/6(7)/Kosykh.pdf)

28. Петрушевский Д. М. Великая Хартия вольностей [Электронный ресурс]. Москва, 1918. Режим доступа: [https://ru.wikisource.org/wiki/Файл:Петрушевский_Д.М._Великая_Хартия_Вольностей_и_конституционная_борьба_в_английском_обществе_во_2-й_половине_XIII_в._\(1918\).pdf](https://ru.wikisource.org/wiki/Файл:Петрушевский_Д.М._Великая_Хартия_Вольностей_и_конституционная_борьба_в_английском_обществе_во_2-й_половине_XIII_в._(1918).pdf)

29. Петрушевский Д. М. Великая хартия вольностей. Конституционная борьба в английском обществе во второй половине XIII века [Электронный ресурс]. Москва: Книга по

Требованию, 2012. Режим
доступу: http://www.www4.com/read_book/velikaya_hartiya_voln_ostej_2484180.pdf

30. Попсуенко Л. А. Возникновение парламента как важный этап в становлении английского парламентаризма [Электронный ресурс] // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. 2012. Випуск 63. Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v63/39.pdf>

31. Романовская В. Б., Смирнов Е. Р. Судебная и законодательная функции английского парламента в средние века [Электронный ресурс] // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Право. 2001. № 1. Режим доступу: http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/9999-0195_West_pravo.pdf

32. Саликов Д. Х. Институт шерифов в системе местного управления средневековой Англии [Электронный ресурс] // Вестник Челябинского государственного университета. 2015. № 23. Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/institut-sherifov-v-sisteme-mestnogo-upravleniya-srednevekovoy-anglii>

33. Смирнов Е. Р. О структурировании английского парламента в XIII – XIV вв. (государственно-правовой аспект) [Электронный ресурс] // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н.И. Лобачевского. Серия Право. 2001. № 1. Режим доступу: http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/9999-0195_West_pravo.pdf

34. Холодова Е. И. Мировой суд Англии и Франции: история и современность [Электронный ресурс] // Новая правовая мысль. 2008. № 5. Режим доступу: <http://legalconcept.org/wp-content/uploads/2013/10/18-Холодова.pdf>

35. Штокмар В. В. История Англии в средние века. Изд. 2-е, доп. Санкт-Петербург: Алатай, 2005.

ТЕМА 4. ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ ДЕРЖАВИ У ФРАНЦІЇ XI – XIII СТ.

(4 год.)

Мета: сформувати у студентів чіткі знання і розуміння причин політичної роздробленості у Франції, сутності державотворчих заходів королів та їх впливу на централізацію країни.

План

1. Політична роздробленість у Франції та початок процесу централізації королівської влади за Людовіка VI (1108-1137).
2. Державотворчі заходи Філіппа II Августа та їх результати (1180-1223).
3. Альбігойські війни та їх вплив на королівську владу.
4. Реформаторська діяльність короля Людовіка IX Святого (1226-1270)
5. Особливості соціально-економічного розвитку Франції.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

В XI ст. королівська влада у Франції була надзвичайно слабкою. Перші королі з династії Капетингів не мали майже ніякої влади і визнавалися своїми підданими лише “першими серед рівних”. Король міг офіційно очолювати французьке військо у війнах, був посередником у суперечках між феодалами, але в іншому не мав ніякої влади над країною. Тому **перше питання** варто розпочати з визначення причин політичної роздробленості і слабкості королівської влади у Франції. Серед найважливіших обов’язково назвіть значні землеволодіння французьких сеньйорів, які часто значно перевищували володіння королівського домену, обмежені матеріальні можливості перших королів, виборний характер королівської влади, специфіка васальної системи в державі, за якої король міг розраховувати на допомогу лише своїх безпосередніх васалів та відсутність достатньо сильної верстви

вільного селянства, на яку могла б спиратися королівська влада. Далі з'ясуйте передумови процесу державного об'єднання. Поясніть, для чого була потрібна сильна королівська влада різним верствам населення Франції та чому проти централізації виступали великі феодалі і духовенство? Окремо опишіть централізаторські заходи короля Людовіка VI, визначивши їх результати для країни.

Характеризуючи у **другому питанні** державотворчу політику короля Філіппа II Августа, найбільшу увагу зверніть на його заходи з організації системи центрального і місцевого управління. Зокрема, поясніть яким чином відобразилася на королівській владі заміна васальної служби на короля запровадженням спеціальних чиновників із визначеною платнею. Розкрийте роль і значення в процесі централізації влади легістів, прево, балї і сенешалів. Визначте ознаки публічно-правового характеру королівської влади. Окрему увагу приділіть аналізу взаємовідносин короля з церквою. Доведіть, що ідеї абата Сен-Дені та канцлера Франції Сугерія щодо організації державного життя стали на той час своєрідною інтелектуальною революцією.

Однією з найважливіших подій в житті Франції першої третини XIII ст. були альбігойські війни, що є предметом розгляду **третього питання**. З'ясуйте їх причини. Зокрема поясніть, чому саме на півдні Франції надзвичайно гострими були соціальні протиріччя й ідеологічна боротьба. Розкрийте сутність поглядів і вимоги катарів і вальденсів. Доведіть, що альбігойство було одночасно і релігійним і антифеодальним рухом. Опишіть ставлення католицької церкви та королівської влади до діяльності альбігойців. Завершуючи розгляд питання, проаналізуйте наслідки війн для Франції.

Надзвичайно вагомою постаттю французької історії XIII ст. був Людовік IX Святий, якого асоціюють з найбільш масштабними реформами у Франції. Тому завдання **четвертого питання** полягає в тому, щоб сформувати максимально повний суспільно-політичний портрет цього реформатора.

Структуруйте королівські реформи та детально розкрийте мету, суть і результати окремо кожної: судової, військової та грошової. У висновку до питання обов'язково зазначте, що Людовіку IX вдалося підняти престиж королівської влади, розвинути й реформувати адміністративну структуру держави та продовжити політику “збирання земель”.

В контексті характеристики в **п'ятому питанні** особливостей соціально-економічного розвитку Франції упродовж XI – XIII ст. відразу ж підкресліть, що Францію називають країною класичного феодалізму. Доберіть ряд фактів, які підтверджують таке твердження. Обов'язково вкажіть відмінності у соціально-економічному розвитку Південної та Північної Франції, в чому конкретно вони проявлялися. Далі охарактеризуйте становище французьких феодалів та поясніть, в який спосіб їх монопольне право на землю сприяло поширенню їх політичної влади? Дайте оцінку процесу комутації ренти. Опишіть становище міст та їх вплив на економічний розвиток країни. Також з'ясуйте різницю у соціальному статусі і становищі сервів та вілланів.

Аудиторна робота

1. Організаційний момент.
2. Методи і прийоми роботи:
 - виконання письмової самостійної роботи (15 хв.) для закріплення матеріалу попередньої теми;
 - обговорення питань заняття (доповіді, доповнення і рецензування доповідей студентами);
 - робота з джерелами (аналіз, синтез, доведення, спростування, порівняння, аргументація змісту навчального матеріалу);
 - виконання проблемних і творчих завдань (відповіді на додаткові запитання, участь у дискусії).

3. Перевірка, контроль і оцінка знань студентів (усна відповідь, самостійна робота, виконання завдань на понятійний апарат).
4. Підведення підсумків заняття (узагальнення і систематизація матеріалу, висновки з теми заняття, виставлення оцінок).

Питання для самоконтролю:

1. Визначте основні чинники і фактори, які перешкождали централізації Франції впродовж XI – XII ст.
2. Проаналізуйте причини слабкості королівської влади у Франції в XI ст.
3. Поясніть, для чого була потрібна сильна королівська влада різним верствам населення Франції?
4. З'ясуйте, в який спосіб поширення торгово-грошових відносин сприяло політичній централізації Франції.
5. Опишіть централізаторські заходи короля Людовіка VI.
6. Охарактеризуйте державотворчі заходи Філіппа II та вкажіть їх результати.
7. Розкрийте роль легістів в процесі централізації Франції.
8. Охарактеризуйте адміністративно-територіальну реформу Філіппа II.
9. Поясніть, що означало у внутрішньому житті Франції право “40 днів короля”.
10. Визначте вплив на становище королівської влади альбігойських війн.
11. Охарактеризуйте баналітетні права французьких феодалів.
12. Доведіть, що феодали володіли не лише економічною, але й політичною владою у Франції.
13. Охарактеризуйте визначальні ознаки розвитку французьких міст XI – XIII ст.
14. Запропонуйте власну періодизацію процесу централізації у Франції.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Жуанвиль Ж. де. Книга благочестивых речений и добрых деяний нашего святого короля Людовика / Пер. со старофр. Г. Ф. Цыбулько. Санкт-Петербург: Евразия, 2007.
2. История средних веков [Хрестоматия] / Сост. М. Стасюлевич. Т. 1. Санкт-Петербург, Москва, 2001.
3. История средних веков. Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шеваленко. Москва: Просвещение, 1988.
4. Практикум по истории средних веков. Москва: Просвещение, 1981.
5. Филипп де Коммин. Мемуары [Электронный ресурс]. Москва, 1986. Режим доступа: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1047078>
6. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. Т. 1. Москва, 1961.

Підручники та посібники:

7. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків. У 2-х т. Т. 2. Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ "Видавництво "Наші книги"", 2010.
8. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред Л. В. Войтовича. Львів: "Тріада Плюс", 2010.
9. Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М. Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Частина І: навч. посібник. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013.
10. Гуревич А. Я., Харитонович Д. Э. История средних веков. Учебник. Москва: Интерпракс, 1995.
11. Д'ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б. Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006.

12. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Київ: КНТ, 2017.

13. Петров Е. В. Средневековая Европа: основные общественные процессы, управление, власть: Учебное пособие. Нижневартовск: Изд-во Нижневартовского гуманитарного ун-та, 2008.

Монографії та статті:

14. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та творення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: вид-во УКУ, 2002.

15. Блок М. Короли чудотворцы. Очерк представлений о сверхъестественном характере королевской власти, распространенных преимущественно во Франции и в Англии [Электронный ресурс] / Пер. с фр. В. А. Мильчиной. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998. Режим доступа: http://krotov.info/library/02_b/lo/k_11.htm

16. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время / отв. ред. Т. П. Гусарова. Москва, 2011.

17. Джеджула К. Історія Франції. Київ: Радянська школа, 1954.

18. История Франции / Под ред З. Манфреда. Москва: Наука, 1972.

19. Ле Гофф Ж. Людовик Святой. Москва, 2000.

20. Люблинская А. Д. Структура сословного представительства в средневековой Франции // Вопросы истории. 1972. № 1.

21. Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003.

22. Плешкова С. А. Французская монархия и церковь. Москва, 1992.

23. Хачатурян Н. А. Возникновение Генеральных штатов во Франции. Москва, 1976.

24. Холодова Е. И. Мировой суд Англии и Франции: история и современность [Электронный ресурс] // Новая правовая мысль. 2008. № 5. Режим доступа: <http://legalconcept.org/wp-content/uploads/2013/10/18-Холодова.pdf>

ТЕМА 5.

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ НІМЕЧЧИНИ У XII – XIII СТ.

(2 год.)

Мета: сформувати у студентів розуміння характерних рис та особливостей суспільно-політичного розвитку Німеччини упродовж XII – XIII ст.

План

1. Внутрішньополітична діяльність Фрідріха I Барбаросси (1152 – 1190 рр.).
2. Особливості політичного курсу Фрідріха II.
3. Посилення самостійності територіальних князівств.
4. Німецька колонізація Центральної і Східної Європи та її результати.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

Насамперед, у **першому питанні** визначте особливості політичного розвитку Німеччини станом на початок XII ст., серед яких обов'язково назвіть відсутність єдиної централізованої держави, слабкість влади імператора, зростання впливу представників вищої знаті, зокрема герцогів, відсутність традиції спадкової монархії та ін. За таких умов політичний розвиток Німеччини залежав від особистісних якостей монарха. Однією з найбільш впливових династій того часу були Штауфени, а найбільш відомим представником цієї династії був Фрідріх I Барбаросса. Визначте основну мету його італійської політики та позицію папства щодо цього. Опишіть перебіг

військової кампанії проти Італії та доведіть, що завоювавши Північну Італію Фрідріх I встановив там окупаційний режим. Розкрийте зміст і значення Ронкальських постанов 1158 р. Завершуючи розгляд питання проаналізуйте причини поразки Фрідріха I у боротьбі з Ломбардською лігою та опишіть вплив італійської політики імператора на внутрішньополітичне становище Німеччини.

Друге питання слід розпочати з висвітлення шляху приходу до влади Фрідріха II та характеристики його суспільно-політичного портрета. Відомо, що його діяльність підпорядковувалася принципу “Німеччина для Сицилії” – поясніть, що це означало і які мало наслідки для Німеччини? З’ясуйте мету, сутність і результати італійської політики Фрідріха II. Дайте оцінку діяльності імператора в контексті проблеми централізації Німеччини.

У **третьому питанні** розкрийте насамперед причини посилення самостійності територіальних князівств в Німеччині. Пригадайте, яким чином італійська політика німецьких імператорів впливала на територіальну роздробленість Німеччини. Дайте характеристику влади місцевих князів. З’ясуйте, чим була зумовлена слабкість королівського чиновницького апарату та чому імператори змушені були йти на поступки князям.

Четверте питання є чи не найбільш інформаційно насиченим, адже стосується процесу німецької колонізації Центральної і Східної Європи. Зауважте, що поширення німецьких поселень на Схід розпочалося ще у VIII ст., проте найактивніше воно розгорнулося саме з XII ст. З’ясуйте, з чим це було пов’язано? Також обов’язково наголосіть на тому, що ініціатива здійснення колонізація виходила не від особи імператора чи його найближчого оточення, а від регіональних князів, підтримуваних католицькою церквою. Поясніть, під яким приводом церква ідеологічно обґрунтовувала правомірність здійснення німецькими феодалами своїх загарбницьких задумів?

Далі детально охарактеризуйте напрями німецької колонізації та визначте наслідки кожного з них.

Аудиторна робота

1. Організаційний момент.
2. Методи і прийоми роботи:
 - виконання письмової самостійної роботи (15 хв.) для закріплення матеріалу попередньої теми;
 - робота з джерелами (аналіз, синтез, доведення, спростування, порівняння, аргументація змісту навчального матеріалу);
 - обговорення питань заняття (доповіді, доповнення і рецензування доповідей студентами);
 - виконання проблемних і творчих завдань (відповіді на додаткові запитання, участь у дискусії).
3. Перевірка, контроль і оцінка знань студентів (усна відповідь, самостійна робота, виконання завдань на понятійний апарат).
4. Підведення підсумків заняття (узагальнення і систематизація матеріалу, висновки з теми заняття, виставлення оцінок).

Питання для самоконтролю:

1. Поясніть особливості політичного розвитку Німеччини на початку XII ст.
2. Визначте причини слабкості влади німецького імператора.
3. Опишіть мету і результати італійської політики Фрідріха I.
4. З'ясуйте наслідки італійської політики Фрідріха I для Італії.
5. Охарактеризуйте владу імператора в Італії. Якими були його повноваження?
6. Поясніть причини виникнення та сутність Ломбардської ліги.
7. Розкрийте суть та значення Констанцької угоди 1183 р.

8. Назвіть причини поразки Фрідріха I у боротьбі з Ломбардською лігою.
9. Проаналізуйте вплив італійської політики Фрідріха I на внутрішньополітичне становище у Німеччині.
10. Опишіть особливості правління Фрідріха II.
11. Поясніть чинники зміцнення самостійності територіальних князівств у Німеччині.
12. З'ясуйте, яким чином італійська політика німецьких імператорів впливала на територіальну роздробленість Німеччини.
13. Визначте причини слабкості королівського чиновницького апарату в Німеччині у XIII ст.
14. Розкрийте основні напрямки німецької експансії на Схід.
15. Поясніть ставлення до німецької експансії папства.
16. Розкрийте суть внутрішньої колонізації у Європі.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. История средних веков [Хрестоматия] / Сост. М. Стасюлевич. Т. 1. Санкт-Петербург, Москва, 2001.
2. История средних веков. Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шеваленко. Москва: Просвещение, 1988.
3. Практикум по истории средних веков. Москва: Просвещение, 1981.
4. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. Т. 1. Москва, 1961.

Підручники та посібники:

5. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків. У 2-х т. Т. 2. Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ "Видавництво "Наші книги"", 2010.
6. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: середні віки. Підручник для історичних

спеціальностей ВУЗів / За ред Л. В. Войтовича. Львів: “Тріада Плюс”, 2010.

7. Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М. Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Частина І: навч. посібник. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013.

8. Д’ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б. Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006.

9. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Київ: КНТ, 2017.

10. Петров Е. В. Средневековая Европа: основные общественные процессы, управление, власть: Учебное пособие. Нижневартовск: Изд-во Нижневартовского гуманитарного ун-та, 2008.

Монографії та статті:

11. Беркович М. Е. О характере немецкой средневековой этнической общности в XI – XIII вв. // Средние века. 1973. Вып. 36.

12. Вонсович Л. В. Королевская власть в средневековой Германии [Электронный ресурс] // Проблемы історії старажытнага свету і сярэдніх вякоў: Матэрыялы навуковай рэспубліканскай канферэнцыі памяці акадэмікаў М. М. Нікольскага і У. М. Перцава, 15-16 лістапада 1999 г., Мінск. Мінск: БДУ, 2000. Вып. 3. Режим доступу: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/166664/1/Vonsovich.pdf>

13. Гуменюк Г. П. До питання про розробку та прийняття “Саксонського зеркала” (XIII ст.) [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми держави і права : зб.наук.праць. – Одеса, 2007. Вип. 36. Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v36/56.pdf>

14. Лексин И. В. Территориальное устройство Германского королевства и Священной Римской империи [Электронный ресурс] // Российский юридический журнал. 2009.

№ 1. Режим доступа:
http://www.ruzh.org/rlj/2009/2009_1/DJVU/1663.PDF

15. Мильская Л. Т. Германия в IX – начале XII вв.: Возникновение государства. Характер королевской власти. Создание империи. Режим доступа:
http://illmik.petrstu.ru/chern_students/UMKD/Chapter_I/1_2_2/I.2.2.d.pdf

16. Патрушев А. И. Германская история [Электронный ресурс]. Москва: Издательство «Весь Мир», 2003. Режим доступа:
<http://www.vixri.com/d2/Patrushev%20-%20Germanskaja%20istorija.pdf>

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

Особливості соціально-економічного й суспільно-політичного розвитку країн Європи у XIV – XV ст.

ТЕМА 6.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО Й СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ АНГЛІЇ XIV – XV СТ.

(4 год.)

Мета: домогтися усвідомлення студентами характерних рис соціально-економічного й суспільно-політичного розвитку Англії XIV – XV ст.

План

1. Особливості соціально-економічного розвитку Англії XIV – XV ст.
2. Характерні риси політичного розвитку Англії наприкінці XIV – у XV ст.
3. Поширення антицерковного руху в країні: причини, сутність та наслідки.
4. Причини розгортання та вплив на систему феодальних відносин повстання Уота Тайлера.
5. Війна Білої і Червоної троянд. Передумови та перші прояви переходу до абсолютизму.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

Розпочинаючи висвітлення **першого питання** зауважте, що з XIV ст. в Англії відбулися значні зрушення в економічному розвитку та підберіть факти, які доводять це. Поясніть, яким чином розвиток товарно-грошових відносин вплинув на феодальні відносини в господарському житті країни. Простежте вплив процесу комутації на становище селянства. Охарактеризуйте соціальну диференціацію в середовищі селянства (копігольдери, фригольдери та лізгольдери).

Обов'язково зверніть увагу на соціальний статус і економічний ефект діяльності нового дворянства – джентрі. З'ясуйте, чим останні відрізнялися від старого дворянства Англії. Вагому увагу приділіть соціально-економічним заходам короля Едуарда III (“робітниче законодавство”) та дайте їм власну оцінку.

В другому питанні розкрийте визначальні риси політичного розвитку країни наприкінці XIV – у XV ст. Тут слід окреслити взаємовідносини королівської влади та парламенту наприкінці XIII – на початку XIV ст., визначити чинники посилення ролі і впливу останнього у політичному житті країни. Висловіть власну думку щодо діяльності баронства та ставлення щодо нього королівської влади. Не оминайте увагою проблеми взаємовідносин королівської влади з духовенством, що також впливало на політичний розвиток Англії.

Третє питання слід розпочати з чіткого визначення ключових причин розгортання в Англії антицерковного руху. Поясніть, чому найбільш невдоволеними діяльністю католицької церкви були селянство і міська біднота. Особливу увагу зверніть на особистість Джона Вікліфа, охарактеризуйте його погляди та роль у поширенні ідей реформи церкви. З'ясуйте позицію королівської влади щодо діяльності Вікліфа. Визначте наслідки антицерковного руху для Англії.

Характеризуючи у **четвертому питанні** повстання Уота Тайлера насамперед чітко визначте його причини. Далі опишіть дії повстанців та обґрунтуйте їх прагнення зустрітися з королем. Зробіть порівняльний аналіз Майл-Ендської і Смітфілдської програм. Висловіть власну думку щодо наслідків повстання, зокрема його впливу на феодальні відносини в країні.

У **заключному питанні** важливо детально розкрити передумови війни Білої і Червоної троянд, вказавши, зокрема, роль династичних суперечок у її визріванні. Охарактеризуйте перебіг військових дій та визначте їх наслідки для Англії. Підберіть факти, які дають підстави говорити про передумови переходу в Англії з кінця XV ст. до абсолютної монархії.

Аудиторна робота

1. Організаційний момент.
2. Методи і прийоми роботи:
 - обговорення питань заняття (доповіді, доповнення і рецензування доповідей студентами);
 - робота з джерелами (аналіз, синтез, доведення, спростування, порівняння, аргументація змісту навчального матеріалу);
 - виконання проблемних і творчих завдань (відповіді на додаткові запитання, участь у дискусії).
3. Перевірка, контроль і оцінка знань студентів (усна відповідь, самостійна робота, виконання завдань на понятійний апарат).
4. Підведення підсумків заняття (узагальнення і систематизація матеріалу, висновки з теми заняття, виставлення оцінок).

Питання для самоконтролю:

1. Поясніть чинники посилення впливу у XIV ст. в політичному житті Англії парламенту.
2. Опишіть вплив на політичне життя Англії XIV ст. баронства.
3. Розкрийте заходи короля Едуарда III у справі припинення протистояння з баронами.
4. Охарактеризуйте заходи короля Едуарда III, спрямовані на обмеження впливу в країні духовенства.
5. З'ясуйте основні причини розгортання в Англії антицерковного руху.
6. Опишіть роль в розгортанні антицерковного руху в Англії Джона Вікліфа.
7. Поясніть, яким чином розвиток товарно-грошових відносин вплинув на феодальні відносини в господарському житті країни.
8. Визначте, яким чином процес комутації вплинув на становище селянства та які труднощі були в житті останнього.

9. Охарактеризуйте мету та сутність робітничого законодавства короля Едуарда III.
10. Поясніть наслідки запровадження Річардом II у 1377 р. подушного податку.
11. Встановіть причини повстання Уота Тайлера 1381 р.
12. Охарактеризуйте вимоги повстанців та позицію щодо них королівської влади.
13. Поясніть вплив повстання Уота Тайлера на феодальні відносини в Англії.
14. Простежте вплив на соціально-економічне життя Англії нового дворянства – джентрі.
15. Поясніть різницю в становищі старого і нового дворянства Англії.
16. Висвітліть основні причини війни Білої та Червоної троянд.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. История средних веков [Хрестоматия] / Сост. М. Стасюлевич. Т. 2. Санкт-Петербург, Москва, 2001.
2. История средних веков. Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шеваленко. Москва: Просвещение, 1988. .
3. Смирнова Е. Д., Сушкевич Л. П., Федосик В. А.. Средневековый мир в терминах, именах и названиях. Словарь-справочник [Електронний ресурс]. Минск: Беларусь, 1999. Режим доступу: <http://history-library.com/index.php?id1=3&category=srednie-veka&author=smirnova-ed&book=1999>
4. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. Т. 2. Москва, 1963

Підручники та посібники:

5. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків. У 2-х т. Т. 2. Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ “Видавництво “Наші книги””, 2010.

6. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. *Medium aevum: середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред Л. В. Войтовича. Львів: “Тріада Плюс”, 2010.*

7. Гуревич А. Я., Харитонович Д. Э. *История средних веков. Учебник. Москва: Интерпракс, 1995.*

8. Д’ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б. *Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006.*

9. *Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Київ: КНТ, 2017.*

Монографії та статті:

10. Гутнова Е. В. *Городское представительство в английском парламенте конца XIII и начала XIV в. [Електронний ресурс] // Средние века. 1953. Вып. IV. Режим доступу: <http://www.srednieveka.ru/upload/journal/04.103-133.pdf>*

11. Гутнова Е. В. *Западноевропейский регион в XI – XV вв. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://illmik.petsu.ru/chern_students/UMKD/Chapter_I/1_2_3/I.2.3.b.pdf*

12. Клочков В. В. *Королевская прерогатива в Англии от ее зарождения до начала XVII в. [Електронний ресурс] // Известия Южного федерального университета. Технические науки. 2013. № 6. Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/korolevskaya-prerogativa-v-anglii-ot-ee-zarozhdeniya-do-nachala-xvii-v>*

13. Минеева Т. Г. *Государство и церковь в средневековой Англии [Електронний ресурс] // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2010. № 2.*

14. Смирнов Е. Р. *О структурировании английского парламента в XIII – XIV вв. (государственно-правовой аспект) [Електронний ресурс] // Вестник Нижегородского*

государственного университета им. Н.И. Лобачевского. Серия Право. 2001. № 1. Режим доступа: http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/9999-0195_West_pravo.pdf

15. Фаулер К. Эпоха Плантагенетов и Валуа. Борьба за власть (1328 – 1498) / Пер. с англ. С. А. Кириленко. Санкт-Петербург: Евразия, 2002.

16. Штокмар В. В. История Англии в средние века. Изд. 2-е, доп. Санкт-Петербург: Алатай, 2005.

ТЕМА 7. ФРАНЦІЯ У XIV – XV СТ.

(2 год.)

Мета: сформувати у студентів розуміння сутності процесу централізації Франції упродовж XIV – XV ст. та ролі у ньому Генеральних штатів.

План

1. Успіхи та невдачі централізації країни в першій половині XIV ст.
2. Скликання та особливості функціонування Генеральних штатів.
3. Особливості політичного розвитку Франції в другій половині XIV ст.
4. Завершення політичного об'єднання країни у XV ст.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

На початку XIV ст. королівський домен охоплював уже більшу частину країни і займав 3/4 території королівства, що дозволяло Філіппу IV претендувати на роль верховного сюзерена для всіх підданих країни. Проте, для досягнення цієї мети необхідно було провести цілий ряд заходів. Відтак, у **першому питанні** важливо висвітлити сутність змін в системі судочинства, військовій сфері, а також взаємовідносинах з католицькою церквою та в політиці щодо міст. Розкрийте роль легістів у протистоянні королівської влади з папством. Визначте

наслідки конфлікту. Висловіть власну думку щодо успіхів і невдач королівської влади у справі централізації Франції в першій половині XIV ст.

Надзвичайно важливим є **друге питання** семінарського заняття, яке стосується виникнення станово-представницького органу влади – Генеральних штатів. Відразу наголосіть на тому, що ще з XIII ст. королі неодноразово скликали збори представників від міст і рицарів для вирішення фінансових питань. Існували свої станові представництва (штати) також і в окремих областях Франції, а Генеральними вони називалися тоді, коли на них збиралися представники станів усіх областей королівського домену. Лише після цього поясніть передумови і причини скликання власне Генеральних штатів 1302 р., визначте їх структуру та особливості функціонування. З'ясуйте їх вплив на політичне життя країни. Висловіть власну думку щодо принципу голосування “один стан – один голос”.

Характеризуючи у **третьому питанні** особливості політичного розвитку Франції в другій половині XIV ст., зосередьтеся на діяльності короля Карла V. Зокрема, проаналізуйте проведені ним реформи та дайте їм оцінку в контексті їхнього значення для королівської влади. Доведіть, що з кінця XIV ст. розпочалося посилення феодального сепаратизму та визначте його наслідки для політичного розвитку Франції.

Розпочинаючи **четверте питання**, відразу зазначте, що завершення політичного об'єднання Франції у централізовану державу відбулося за правління Людовика XI. Визначте основну мету його політики. Поясніть, за що сучасники називали його “всесвітнім павуком”. Опишіть процес формування “Ліги суспільного блага” та її боротьбу з королем. Визначте роль герцога Карла Сміливого у ній. Розкрийте зміст мирної угоди 1465 р. між королем і Лігою та поясніть, яким чином нею скористався Людовик XI. Доберіть факти, які дозволяють говорити про те, що наприкінці XV ст. політичний розвиток Франції спрямовувався в напрямку до абсолютної монархії.

Аудиторна робота

1. Організаційний момент.
2. Методи і прийоми роботи:
 - виконання письмової самостійної роботи (15 хв.) для закріплення матеріалу попередньої теми;
 - обговорення питань заняття (доповіді, доповнення і рецензування доповідей студентами);
 - робота з джерелами (аналіз, синтез, доведення, спростування, порівняння, аргументація змісту навчального матеріалу);
 - виконання проблемних і творчих завдань (відповіді на додаткові запитання, участь у дискусії).
3. Перевірка, контроль і оцінка знань студентів (усна відповідь, самостійна робота, виконання завдань на понятійний апарат).
4. Підведення підсумків заняття (узагальнення і систематизація матеріалу, висновки з теми заняття, виставлення оцінок).

Питання для самоконтролю:

1. Визначте заходи Філіппа IV, які, на Вашу думку, сприяли зміцненню королівської влади та централізації країни.
2. Поясніть причини загострення відносин короля з папою римським та результати конфлікту.
3. Що Ви розумієте під поняттям “авіньйонський полон пап”.
4. Розкрийте причини скликання Генеральних штатів та визначте їх структуру.
5. Охарактеризуйте принципи організації та особливості функціонування Генеральних штатів.
6. З'ясуйте суть і значення Великого березневого ордонансу 1357 р.
7. Опишіть заходи короля Карла V для зміцнення королівської влади у Франції.

8. Визначте ознаки феодального сепаратизму у Франції наприкінці XIV – на початку XV ст.
9. Проаналізуйте процес політичного об'єднання Франції в другій половині XV ст. та роль у ньому короля Людовика XI.
10. Знайдіть у політичному житті Франції кінця XV ст. зародки абсолютної монархії.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. История средних веков [Хрестоматия] / Сост. М. Стасюлевич. Т. 2. Санкт-Петербург, Москва, 2001.
2. История средних веков. Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шеваленко. Москва: Просвещение, 1988.
3. Маслов Р. А. Письма Людовика XI как источник по истории присоединения герцогства бургундия к Франции [Электронный ресурс] // Вестник Башкирского университета. 2005. № 1. С. 7-14. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/pisma-lyudovika-xi-kak-istochnik-po-istorii-prisoedineniya-gertsogstva-burgundiya-k-frantsii>
4. Практикум по истории средних веков. Москва: Просвещение, 1981.
5. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. Т. 1. Москва, 1961.

Підручники та посібники:

6. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків. У 2-х т. Т. 2. Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ "Видавництво "Наші книги"", 2010.
7. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред Л. В. Войтовича. Львів: "Тріада Плюс", 2010.
8. Гуревич А. Я., Харитонович Д. Э. История средних веков. Учебник. Москва: Интерпракс, 1995.

9. Д'ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б. Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006.

10. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Київ: КНТ, 2017.

11. Петров Е. В. Средневековая Европа: основные общественные процессы, управление, власть: Учебное пособие. Нижневартовск: Изд-во Нижневартовского гуманитарного ун-та, 2008.

Монографії та статті:

12. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та творення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: вид-во УКУ, 2002.

13. Джеджула К. Історія Франції. Київ: Радянська школа, 1954.

14. Доронина Л. Л. “Наставления Людовика XI ” как источник для изучения представлений об идеальном государе во Франции второй половины XV века // Новый век. История глазами молодых. Сборник научных работ аспирантов и студентов СГУ. Выпуск 1. Режим доступа: <http://svr-lit.niv.ru/svr-lit/articles/france/doronina-nastavleniya-lyudovika-xi.htm>

15. История Франции / Под ред З. Манфреда. Москва: Наука, 1972.

16. Малинин Ю. П. Франция в эпоху позднего средневековья. Материалы научного наследия. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008.

17. Петрова В. Людовик XI // История в школе. 1994. № 4.

18. Плешкова С. А. Французская монархия и церковь. Москва, 1992.

19. Фёдорова А. Г. Политическая история Франции во второй половине XV в. в описании Ф. де Коммина [Электронный ресурс] // Молодой ученый. 2013. № 6. С. 632-634. Режим доступа:

file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Мои%20документы/moluch_53_ch3.pdf

20. Хачатурян Н. А. Возникновение Генеральных штатов во Франции. Москва, 1976.

21. Ястребицкая А. Л. Западная Европа. XI – XIII вв. Москва, 1978.

ТЕМА 8.

СТОЛІТНЯ ВІЙНА: ПРИЧИНИ, ПЕРЕБІГ ТА НАСЛІДКИ (1337 – 1453 рр.)

(4 год.)

Мета: домогтися усвідомлення студентами передумов і причин Столітньої війни, перебігу її основних етапів та історичних наслідків.

План

1. Причини, привід і початок Столітньої війни.
2. Перший період війни та його результати (1337 – 1360 рр.).
3. Перебіг та наслідки протистояння впродовж 1369 – 1415 рр.
4. Завершальний етап війни (1428 – 1453 рр.). Роль Жанни д'Арк.
5. Історичне значення Столітньої війни для Англії та Франції.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

Розглядаючи **перше питання** дуже важливо чітко структурувати причини до початку Столітньої війни: прагнення Франції ліквідувати англійські володіння в Аквітанії; суперництво за Фландрію; погіршення англо-французьких відносин через Шотландію, яка у протистоянні з Англією шукала союзу з Францією. Так само чітко визначте привід до війни та вкажіть, яка з двох сторін безпосередньо стала ініціатором розв'язання війни. Опишіть її початок.

У **другому питанні** охарактеризуйте перебіг першого етапу війни (опишіть перебіг битв біля Слейсі, Кресі і Пуатьє). Відомо, що він був повністю переможним для Англії. Поясніть,

чим це було зумовлено? Зазначте, що військові поразки, полон короля, економічні труднощі в комплексі привели до масштабного народного невдоволення: Паризького повстання і Жакерії. Визначте їх наслідки. Окрему увагу зверніть на зміст укладеного в Бретињи 1360 р. мирного договору між Францією і Англією та висловіть власну думку щодо його потенційної можливості перерости у тривалий мир. Завершуючи розгляд питання, з'ясуйте територіальні втрати Франції.

На початку **третього питання** поясніть, чому, за яких умов та з ініціативи якої сторони у 1369 р. відновилися військові дії. Визначте причини військових успіхів французів. Розкрийте умови перемир'я 1396 р. Висловіть власну думку з приводу того, чому маючи достатню військову потужність, Англія не наважувалася відновити військові дії з Францією аж до 1415 р. Яка ситуація дозволила англійському королю Генріху V саме у 1415 р. розірвати перемир'я і розпочати наступ. Опишіть перебіг битви при Азенкурі та проаналізуйте її вплив на обидві ворогуючі сторони. Розкрийте умови договору 1420 р. при Труа та їх значення для подальшого розвитку Англії і Франції. Також охарактеризуйте політику англійців на завойованих територіях та простежте її вплив на зміну військової тактики французів (початок партизанської війни, спроби узгодження і поєднання дій королівської армії і народного ополчення).

В межах **четвертого питання** охарактеризуйте перебіг військового протистояння між Англією і Францією на заключному етапі Столітньої війни. Важливо висвітлити роль та історичне значення Жанни д'Арк. Зокрема, зазначте, що саме під її впливом дофін Карл погодився на коронацію в Реймсі, в результаті чого авторитет короля зміцнився не лише в очах власного народу, але й на міжнародній арені. Проаналізуйте, за що Жанну д'Арк віддали під слідство інквізиційного суду та чому англійцям вкрай важливо було публічно її стратити. Також подумайте і скажіть, чому Карл VII не став на захист "Орлеанської діви"?

У **п'ятому питанні** проаналізуйте наслідки Столітньої

війни окремо для Англії та Франції. Поясніть, чи можна однозначно говорити про перемогу однієї з них? Відповідь аргументуйте.

Аудиторна робота

1. Організаційний момент.
2. Методи і прийоми роботи:
 - обговорення питань заняття (доповіді, доповнення і рецензування доповідей студентами);
 - робота з джерелами (аналіз, синтез, доведення, спростування, порівняння, аргументація змісту навчального матеріалу);
 - виконання проблемних і творчих завдань (відповіді на додаткові запитання, участь у дискусії).
3. Перевірка, контроль і оцінка знань студентів (усна відповідь, самостійна робота, виконання завдань на понятійний апарат).
4. Підведення підсумків заняття (узагальнення і систематизація матеріалу, висновки з теми заняття, виставлення оцінок).

Питання для самоконтролю:

1. Проаналізуйте причини Столітньої війни.
2. Визначте привід до початку Столітньої війни.
3. Охарактеризуйте періодизацію війни.
4. Назвіть основні битви початкового етапу війни.
5. Поясніть, чим були зумовлені перемоги англійців на першому етапі війни.
6. З'ясуйте наслідки битви біля Пуатьє 1356 р.
7. Розкрийте переломне значення у війни битви при Азенкурі 1415 р.
8. Назвіть відомі Вам англо-французькі мирні договори за весь період протистояння.

9. Дайте оцінку ролі і значення у війні Жанни д'Арк.

10. Поясніть, яка зі сторін, на Вашу думку, здобула більше користі від війни для свого подальшого розвитку.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. История средних веков [Хрестоматия] / Сост. М. Стасюлевич. Т. 2. Санкт-Петербург, Москва, 2001.

2. История средних веков. Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шеваленко. Москва: Просвещение, 1988.

3. Практикум по истории средних веков. Москва: Просвещение, 1981.

4. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. Т. 1. Москва, 1961.

5. Хроники и документы времен Столетней войны / Пер., сост., предисл., прим., указат., генеал. табл., карты М. В. Аникиева; Под ред. Ю. П. Малинина. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005.

Підручники та посібники:

6. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків. У 2-х т. Т. 2. Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ "Видавництво "Наші книги"", 2010.

7. Басовская Н. И. Столетняя война: Учебное пособие. Москва, 1985.

8. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред Л. В. Войтовича. Львів: "Тріада Плюс", 2010.

9. Гуревич А. Я., Харитонович Д. Э. История средних веков. Учебник. Москва: Интерпракс, 1995.

10. Д'ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б. Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006.

11. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Київ: КНТ, 2017.

Монографії та статті:

12. Берн А. Битва при Азенкуре. Истоия Столетней войны с 1369 по 1453 год. Москва, 2004.

13. Берн А. Битва при Креси. История Столетней войны с 1337 по 1360 год. Москва, 2004.

14. Гутнова Е. В. Западноевропейский регион в XI – XV вв. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://illmik.petsru.ru/chern_students/UMKD/Chapter_I/1_2_3/I.2.3.b.pdf

15. Левандовский А. П. Жанна д'Арк. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1982.

16. Левандовский А. П. Жанна д'Арк. Изд. 3-е. Москва: Молодая гвардия, 2007.

17. Перруа Э. Столетня война [Електронний ресурс]. Санкт-Петербург, 2002. Режим доступу: http://www.rulit.me/books/stoletnyaya-vojna-read-311169-1.html#section_2

18. Тогоева О.И. Жанна д'Арк и ее король: взгляд со стороны // Власть, общество, индивид в средневековой Европе /отв. ред. Н. А. Хачатурян; сост. О. С. Воскобойников; Ин-т всеобщ. истории РАН; МГУ им. М. В. Ломоносова. Москва: Наука, 2008.

ТЕМА 9.

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ НІМЕЧЧИНИ У XIV – XV СТ.

(2 год.)

Мета: домогтися усвідомлення студентами передумов і причин Столітньої війни, перебігу її основних етапів та історичних наслідків.

План

1. Соціально-економічний розвиток Німеччини у XIV – XV ст.
2. Проблема юридичного затвердження політичної роздробленості Німеччини. “Золота булла”.
3. Опозиційні настрої бюргерства, вимоги посилення центральної влади та їх вплив на політичний розвиток Німеччини.
4. Німеччина за Фрідріха III: спроби реформ та їх результати.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

Розглядаючи **перше питання**, насамперед слід з’ясувати вплив роздрібленості країни на економічне становище (занепад / піднесення), після чого важливо розкрити роль міст у соціально-економічному житті Німеччини. Поясніть причини слабкого зв’язку між містами та відсутності єдиного внутрішнього ринку. Окрему увагу зверніть на поширення торгово-грошових відносин, їх вплив на соціальне становище населення міст та сільськогосподарської округи. Охарактеризуйте причини формування союзів міст: Ганзейського і Швабського. Визначте, чому жоден з них не став потенційним економічним і політичним центром об’єднання Німеччини. Розкрийте нові явища в економічному розвитку країни у XV ст., зокрема зародження ранньокapіталістичного виробництва та проаналізуйте найбільші перешкоди на цьому шляху. Обов’язково з’ясуйте роль і значення такого явища як “ножиці цін”.

У **другому питанні**, перш ніж розкривати сутність “Золотої булли”, варто проаналізувати характерні особливості політичного розвитку країни. Поясніть причини посилення влади територіальних князів і послаблення позицій імператора. Опишіть роль і значення рейхстагу і лантагів. З’ясуйте, чому вони не стали провідниками імператорської влади на місцях. Окремо зупиніться на повноті влади курфюрстів і лише після того поступово переходьте до висвітлення причин прийняття

Карлом IV “Золотої булли”. Детально розкрийте її сутність та дайте власну оцінку її значення для політичного розвитку Німеччини.

На початку **третього питання** поясніть, чому опозиційні настрої формувалися саме в середовищі бюргерства та в якій формі вони себе виявили (релігійний рух містиків). Обов’язково розкрийте зміст та значення політичного памфлету “Реформація імператора Сигізмунда”. Зокрема, з’ясуйте, чим була викликана вимога заміни феодальних за своєю сутністю привілеїв системою державних прав і обов’язків, а також повернення до общинного ладу. Проаналізуйте важливість названих вимог в контексті їх значення для політичного розвитку країни.

В межах **четвертого питання** охарактеризуйте суспільно-політичне становище Німеччини при Фрідріхові III. Визначте причини зацікавленості німецьких князів у проведенні імперської реформи. Розкрийте її сутність та перешкоди на шляху реалізації. Доведіть, що запропонована реформа означала насправді не ліквідацію політичної роздробленості, а її закріплення.

Аудиторна робота

1. Організаційний момент.
2. Методи і прийоми роботи:
 - обговорення питань заняття (доповіді, доповнення і рецензування доповідей студентами);
 - робота з джерелами (аналіз, синтез, доведення, спростування, порівняння, аргументація змісту навчального матеріалу);
 - виконання проблемних і творчих завдань (відповіді на додаткові запитання, участь у дискусії).
3. Перевірка, контроль і оцінка знань студентів (усна відповідь, самостійна робота, виконання завдань на понятійний апарат).

4. Підведення підсумків заняття (узагальнення і систематизація матеріалу, висновки з теми заняття, виставлення оцінок).

Питання для самоконтролю:

1. Поясніть вплив роздробленості на економічний розвиток Німеччини XIV – XV ст.
2. Визначте перешкоди на шляху формування єдиного загальнонімецького внутрішнього ринку.
3. Опишіть вплив на соціально-економічне становище Німеччини поширення торгово-грошових відносин.
4. Розкрийте сутність та напрямки діяльності Ганзейського союзу.
5. Поясніть, чому Ганзейський союз не міг стати центром об'єднання Німеччини.
6. Доведіть нерівномірність економічного розвитку Німеччини.
7. Поясніть причини слабких економічних зв'язків між регіонами Німеччини.
8. Визначте характерні особливості політичного розвитку Німеччини на межі XIV – XV ст.
9. Опишіть роль рейхстагу у політичному житті Німеччини.
10. Розкрийте роль та значення у політичному житті курфюрстів.
11. Поясніть причини прийняття, зміст та значення для політичного розвитку країни “Золотої булли”.
12. Охарактеризуйте повноваження німецьких князів згідно “Золотої булли”.
13. З'ясуйте причини поширення в Німеччині опозиційних настроїв в середовищі бюргерства.
14. Розкрийте зміст та значення політичного памфлету “Реформація імператора Сигізмунда”.
15. Опишіть зміст та визначте значення імперської реформи за часів Фрідріха III.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. История средних веков [Хрестоматия] / Сост. М. Стасюлевич. Т. 2. Санкт-Петербург, Москва, 2001.
2. История средних веков. Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шеваленко. Москва: Просвещение, 1988.
3. Практикум по истории средних веков. Москва: Просвещение, 1981.
4. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. Т. 1. Москва, 1961.

Підручники та посібники:

5. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків. У 2-х т. Т. 2. Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ “Видавництво “Наші книги””, 2010.
6. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред Л. В. Войтовича. Львів: “Тріада Плюс”, 2010.
7. Гуревич А. Я., Харитонович Д. Э. История средних веков. Учебник. Москва: Интерпракс, 1995.
8. Д’ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б. Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006.
9. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Київ: КНТ, 2017.
10. Петров Е. В. Средневековая Европа: основные общественные процессы, управление, власть: Учебное пособие [Электронный ресурс]. Нижневартовск: Изд-во Нижневартовского гуманитарного ун-та, 2008. Режим доступа: <http://nvsu.ru/ru/Intellekt/1130/Petrov%20E.V.%20Srednevekovaya%20Evropa%20-%20Uchebnoe%20posobie%20-%202008.pdf>

Монографії та статті:

11. Бойцов М. А. Золотая булла 1356 г. и королевская власть в Германии во II половине XIV в. // Средние века. 1989. № 52.
12. Вонсович Л. В. Королевская власть в средневековой Германии [Электронный ресурс] // Проблемы історії старажытнага свету і сярэдніх вякоў: Матэрыялы навуковай рэспубліканскай канферэнцыі памяці акадэмікаў М. М. Нікольскага і У. М. Перцава, 15-16 лістапада 1999 г., Мінск. Мінск: БДУ, 2000. Вып. 3. Режим доступу: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/166664/1/Vonsovich.pdf>
13. История средних веков / Под ред. Удальцовой К., Карпова С. Москва: Высшая школа, 1990. Т. 1.
14. Лексин И. В. Территориальное устройство Германского королевства и Священной Римской империи [Электронный ресурс] // Российский юридический журнал. 2009. № 1. Режим доступу: http://www.ruzh.org/rlj/2009/2009_1/DJVU/1663.PDF
15. Патрушев А. И. Германская история [Электронный ресурс]. Москва: Издательство «Весь Мир», 2003. Режим доступу: <http://www.vixri.com/d2/Patrushev%20%20Germanskaja%20istorija.pdf>

ТЕМА 10.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ІТАЛІЇ

(2 год.)

Мета: сформувати у студентів систему чітких знань про визначальні риси та особливості соціально-економічного і політичного розвитку Італії.

План

1. Особливості та специфіка економічного розвитку Північної, Середньої й Південної Італії та Сицилії.
2. Формування міських комун та їх політичний устрій.

3. Боротьба міст проти німецьких імператорів та її результати.

4. Роль та місце в суспільно-політичному та економічному житті Італії Папської області.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

З'ясування **першого питання** слід розпочати з визначення особливостей і специфіки економічного розвитку різних регіонів Італії (Північної, Середньої й Південної). Наголосіть, що в XI – XII ст. Італія залишалася економічно і політично роздробленою країною, а найбільш розвинутою частиною держави були Ломбардія і Тоскана, де розпочався швидкий розвиток міст. Визначте роль демографічного зростання. Простежте взаємозв'язок між розвитком товарно-грошових відносин та суттєвими змінами в аграрному устрої і становищі селянства. Поясніть суть та значення процесу комутації ренти.

У **другому** питанні охарактеризуйте шляхи формування міських комун. Розкрийте особливості функціонування Колегії консулів. Доведіть, що до кінця XII ст. міста-комуні перетворилися в самостійні міські республіки. Опишіть соціальну структуру міських комун. З'ясуйте, яким чином розширення міської влади на територію сільськогосподарської округи впливало на могутність великих землевласників. Як Ви вважаєте, чи означав розквіт міських комун знищення в Італії феодалних відносин. Поясніть, чому найбільш розвинуті міста Північної Італії не стали центрами об'єднання країни.

Розпочинаючи висвітлення **третього питання**, необхідно чітко визначити, що було найбільшою загрозою для італійських міст в умовах німецької агресії. Для цього слід детально проаналізувати суть Ронкальських постанов 1158 р. Проаналізуйте причини значної переваги Ломбардської ліги над військами Фрідріха I у битві біля Леньяно у 1176 р. Визначте наслідки перемоги для італійських міст, зокрема поясніть

особливості політичної системи міського поліцентризму та висловіть власну оцінку цього явища для соціально-економічного й політичного розвитку всієї Італії.

В четвертому питанні теми детально проаналізуйте роль та місце в суспільно-політичному й економічному житті Італії Папської області. Визначте вплив на її становище європейської політики папства. Поясніть позицію папства щодо питання надання містам самоврядування. Висловіть власне розуміння “реакційного характеру політики папства щодо міст”.

Аудиторна робота

1. Організаційний момент.
2. Методи і прийоми роботи:
 - виконання письмової самостійної роботи (15 хв.) для закріплення матеріалу попередньої теми;
 - обговорення питань заняття (доповіді, доповнення і рецензування доповідей студентами);
 - робота з джерелами (аналіз, синтез, доведення, спростування, порівняння, аргументація змісту навчального матеріалу);
 - виконання проблемних і творчих завдань (відповіді на додаткові запитання, участь у дискусії).
3. Перевірка, контроль і оцінка знань студентів (усна відповідь, самостійна робота, виконання завдань на понятійний апарат).
4. Підведення підсумків заняття (узагальнення і систематизація матеріалу, висновки з теми заняття, виставлення оцінок).

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте специфіку економічного розвитку Північної, Середньої й Південної Італії.

2. Поясніть вплив роздробленості на економічний розвиток Італії.
3. Простежте роль демографічного зростання на економічний розвиток країни.
4. Визначте суть та значення процесу комутації ренти.
5. Охарактеризуйте зміни в аграрному устрої та становищі селянства. Їх взаємозв'язок з торгівельно-грошовими відносинами.
6. Проаналізуйте основні шляхи формування міських комун.
7. Розкрийте сутність політичного устрою міських комун в Італії.
8. Визначте причини успіху італійських міст у боротьбі з німецькою агресією.
9. Поясніть особливості політичної системи міського поліцентризму в Італії.
10. Охарактеризуйте специфіку становища Папської області в Італії.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. История средних веков [Хрестоматия] / Сост. М. Стасюлевич. Т. 2. Санкт-Петербург, Москва, 2001.
2. История средних веков. Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шеваленко. Москва: Просвещение, 1988.
3. Практикум по истории средних веков. Москва: Просвещение, 1981.
4. Смирнова Е. Д., Сушкевич Л. П., Федосик В. А.. Средневековый мир в терминах, именах и названиях. Словарь-справочник [Електронний ресурс]. Минск: Беларусь, 1999.– Режим доступу: <http://history-library.com/index.php?id1=3&category=srednie-veka&author=smirnova-ed&book=1999>

Підручники та посібники:

5. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків. У 2-х т. Т. 2. Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ “Видавництво “Наші книги””, 2010.
6. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред Л. В. Войтовича. Львів: “Тріада Плюс”, 2010.
7. Гуревич А. Я., Харитонович Д. Э. История средних веков. Учебник. Москва: Интерпракс, 1995.
8. Д’ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б. Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006.
9. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Київ: КНТ, 2017.
10. Петров Е. В. Средневековая Европа: основные общественные процессы, управление, власть: Учебное пособие [Электронный ресурс]. Нижневартовск: Изд-во Нижневартовского гуманитарного ун-та, 2008. Режим доступа: <http://nvsu.ru/ru/Intellekt/1130/Petrov%20E.V.%20Srednevekovaya%20Evropa%20-%20Uchebnoe%20posobie%20-%202008.pdf>

Монографії та статті:

11. Гутнова Е. В. Западноевропейский регион в XI – XV вв. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://illmik.petsru.ru/chern_students/UMKD/Chapter_I/1_2_3/I.2.3.b.pdf
12. Жорж Дюби. Европа в Средние века. Смоленск, 1994.
13. История Европы. Т. 2. Под ред. Е. В. Гутновой. Москва, 1992.
14. История средних веков / Под ред. С. Н. Карпова. Москва, 1998.

15. Семенов В. Ф. История средних веков. Москва: Просвещение, 1975.

16. Сказкин С. Д. Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в средние века. Москва, 1981.

17. Тарле Е. В. История Италии в средние века. Москва, 2003.

ТЕМА 11.

МІСЦЕ ТА РОЛЬ В ЖИТТІ ЄВРОПИ XI – XV СТ. ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

(4 год.)

Мета: сформувати у студентів чітке усвідомлення місця, ролі та значення церкви в житті Європи XI – XV століть.

План

1. Концепція папської теократії: становлення та сутність
2. Роль католицьких орденів в житті середньовічної Європи.
3. Еволюція християнського вчення впродовж XI – XV ст.
4. Створення та діяльність інквізиції.
5. Проблема занепаду ролі та впливу папства в XIV – XV ст.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

Результатом боротьби проти світської інвеститури, яка розпочалася за часів папи Григорія VII, стало значне послаблення залежності церкви від світської влади. Наслідком цього стало вироблення папою концепції папського універсалізму – “папської теократії”. Тому **перше питання** варто розпочати з визначення власне процесу її становлення та визначення сутності (ідея непогрішності пап, вчення про “скарбницю церкви”, практика поширення індульгенцій тощо). Зробіть порівняльний аналіз цієї доктрини з ідеєю світського універсалізму, яка брала початок з теорії римського універсалізму.

У **другому питанні** чітко структуруйте католицькі ордени, розкрийте сутність їх статутів та визначте вплив на владу папства. Висловіть власну думку щодо ролі і значення чернецтва у культурному і духовному відродженні Європи.

Найскладнішим в межах даної теми є **третє питання**, яке стосується еволюції християнського вчення упродовж XI – XV ст. Зазначте, що саме в названий період часу утвердилася зміна сутності ранньохристиянського способу богослужіння, зокрема богословського розуміння набуло поняття “таїнство”. Простежте еволюцію поглядів на різні таїнства. Okремо розкрийте ключові зміни у покайній дисципліні.

Завдання **четвертого питання** полягає в тому, щоб висвітлити процес утворення та діяльності інквізиції. Простежте еволюцію практики боротьби з еретиками з часів перших християнських імператорів IV – V ст., причому поясніть, чому процес примусу еретика до відмови від своїх переконань трактувався в якості “акту милосердя і любові до нього”. Охарактеризуйте власне процес функціонування інквізиції. Доведіть, що інквізиція використовувалася не лише в якості інструменту боротьби з ересю, але й з політичною та економічною метою. Поясніть, кому це було вигідно?

У **п'ятому питанні** чітко визначте комплекс причин, факторів і чинників, які, на Ваш погляд, спричинили процес поступового занепаду впливу папства у XIV – XV ст. Зокрема, проаналізуйте роль посилення централізованих держав (Англії та Франції), політики самих пап – Григорія VII, Інокентія III і Боніфація VIII, хрестових походів, “авіньйонського полону”, розвитку світської освіти тощо.

Аудиторна робота

1. Організаційний момент.
2. Методи і прийоми роботи:
 - обговорення питань заняття (доповіді, доповнення і рецензування доповідей студентами);

- робота з джерелами (аналіз, синтез, доведення, спростування, порівняння, аргументація змісту навчального матеріалу);
 - виконання проблемних і творчих завдань (відповіді на додаткові запитання, участь у дискусії).
3. Перевірка, контроль і оцінка знань студентів (усна відповідь, самостійна робота, виконання завдань на понятійний апарат).
 4. Підведення підсумків заняття (узагальнення і систематизація матеріалу, висновки з теми заняття, виставлення оцінок).

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте сутність та основні складові концепції папської теократії.
2. Визначте спільні та відмінні риси концепцій папської теократії та світського універсалізму.
3. Проаналізуйте вплив орденів на владу папства у Європі.
4. Розкрийте роль чернецтва у культурному і духовному житті середньовічної Європи.
5. Опишіть процес еволюції християнського вчення впродовж XI – XV ст.
6. Поясніть причини виникнення інквізиції та основні напрямки її діяльності.
7. З'ясуйте комплекс причин занепаду ролі та впливу папства в Європі у XIV – XV ст.

СПИСОК ПРОПОНОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. История средних веков [Хрестоматия] / Сост. М. Стасюлевич. Т. 2. Санкт-Петербург, Москва, 2001.
2. История средних веков. Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шеваленко. Москва: Просвещение, 1988.

3. Практикум по истории средних веков. Москва: Просвещение, 1981.

4. Смирнова Е. Д., Сушкевич Л. П., Федосик В. А.. Средневековый мир в терминах, именах и названиях. Словарь-справочник [Электронный ресурс]. Минск: Беларусь, 1999.– Режим доступу: <http://history-library.com/index.php?id1=3&category=srednie-veka&author=smirnova-ed&book=1999>

Підручники та посібники:

5. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків. У 2-х т. Т. 2. Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ “Видавництво “Наші книги””, 2010.

6. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред Л. В. Войтовича. Львів: “Тріада Плюс”, 2010.

7. Гуревич А. Я., Харитонович Д. Э. История средних веков. Учебник. Москва: Интерпракс, 1995.

8. Д’ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б. Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006.

9. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Київ: КНТ, 2017.

Монографії та статті:

10. Арнаутова Ю. Е. Инвестирура в церкви: идея, практика, значение // Средние века. 2011. Вып. 72(1-2).

11. Боднарюк Б. Сутність та соціальна база формування орденських чернечих корпорацій Європи у VI – XIII сторіччях. Київ: Поліграф. д-ця Ін-ту іст., 1995.

12. Гуревич А. Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников. Москва, 1989.

13. Лінч Дж. Середньовічна церква: Коротка історія. Київ, 1994.
14. Лозинский С. Г. История папства. Москва: Из-во политической литературы, 1986.
15. Мельвиль М. История ордена тамплиеров. Санкт-Петербург, 2003.
16. Минеева Т. Г. Государство и церковь в среденевоковой Англии [Електронний ресурс] // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2010. № 2.
17. Онищук С. В. Конкордатна система – модель відносин між церквою та державою [Електронний ресурс] // Державне управління: теорія та практика. 2013. № 2. Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/29.pdf>
18. Сказкин С. Д. Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в средние века. Москва, 1981.

МОДУЛЬНА КОНТРОЛЬНА РОБОТА ТА ВИМОГИ ДО ЇЇ НАПИСАННЯ

З навчальної дисципліни студенти виконують одну модульну контрольну роботу, яка розрахована на 1 академічну годину.

Виконання студентами МКР спрямоване на всебічну і комплексну перевірку обсягу, рівня та якості засвоєння ними всього навчального матеріалу, виявлення умінь структурувати й аналізувати джерела з історії середніх віків.

Зміст МКР та критерії її оцінювання визначаються робочою програмою з навчальної дисципліни. Власне критерії оцінювання доводяться до відома студентів безпосередньо перед виконанням МКР.

Звертаємо увагу, що до написання модульної контрольної роботи допускаються всі студенти, незалежно від рівня успішності на попередніх заняттях.

Студенти, які за результатами виконання МКР отримали рейтинговий бал, менший 60 % від максимальної кількості балів, виділених на даний вид роботи, а також ті, що не з'явилися для її виконання або не виконали завдань МКР, вважаються такими, що мають академічну заборгованість за результатами поточного контролю, ліквідація якої є обов'язковою.

Основні питання до МКР

1. Історичні передумови виникнення та еволюції міст у Західній Європі.
2. Основні передумови, причини та привід до хрестових походів.
3. Перший хрестовий похід: організація, хід та результати.
4. Держави хрестоносців на Сході.
5. Духовно-рицарські ордени: мета створення та значення діяльності.
6. Другий, третій та четвертий походи: хід та наслідки.

7. Причини невдач хрестових походів. Їх історичне значення для Заходу та Сходу.
8. Поясніть причини і привід до початку Столітньої війни.
9. Історичне значення Столітньої війни для Англії та Франції.
10. Сутність судової, військової та грошової реформ Людовіка IX.
11. Державні перетворення Вільгельма I.
12. Державотворчі заходи Генріха I (1100-1135).
13. Реформаторська діяльність Генріха II Плантагенета та її результати (1154-1189).
14. Іоанн Безземельний. “Велика хартія вольностей” і встановлення баронської олігархії.
15. Громадянська війна 1263-1267 рр. та виникнення парламенту в Англії.
16. Причини скликання та особливості функціонування Генеральних штатів у Франції.
17. Державотворчі заходи Філіппа II та їх результати.
18. Боротьба італійських міст проти німецьких імператорів та її результати.
19. Зміст та значення для політичного розвитку Німеччини “Золотої булли”.
20. Причини занепаду ролі та впливу папства в XIV – XV ст.

Ключові поняття до МКР: “щитові гроші”, “чомпі”, “ордалії”, “манор”, інтердикт, “ножиці цін”, бальяжі, віллани, анафема, вексель, джентрі, лантаг, індульгенція, нунцій, прево, домен.

ПЕРЕЛІК ЗАВДАНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ І МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ЇХ НАПИСАННЯ

Реферат – один із важливих видів самостійної роботи студентів. Підготовка і написання реферату сприяє виробленню навичок самостійного аналізу джерел та наукової літератури, систематизації і структуризації матеріалу та його стислому викладу. Першим кроком на шляху написання реферату є вибір студентом однієї з запропонованих викладачем тем курсу (дивись перелік тем рефератів).

Робота над рефератом розпочинається зі складання бібліографії та її опрацювання. Для того, щоб вміти правильно працювати з підібраними джерелами і науковою літературою, необхідно дотримуватись ряду правил, основним з яких є свідоме засвоєння прочитаного, а не механічне заучування. Для початку потрібно ознайомитись зі змістом книги і вступом до неї, що дасть можливість зорієнтуватися та скласти уявлення про питання, які в ній висвітлюються. Потім здійснюйте всебічне ознайомлення з матеріалом і розпочинайте його глибоке опрацювання. Неодмінним правилом при цьому є з'ясування суті незрозумілих понять, термінів, визначень, для чого слід залучати різні довідкові видання.

Необхідно також сформулювати зміст реферату, в якому передбачити вступ, кілька пунктів основної частини і висновки.

У “Вступі” варто охарактеризувати стан висвітлення проблеми в науковій літературі, мету та завдання роботи.

В “Основній частині” потрібно розкрити зміст кожного питання у логічній послідовності з елементами самостійного аналізу матеріалу, що подається в рефераті. Писати слід сучасною українською мовою, короткими чіткими фразами. Цитати варто брати в лапки і зазначати в посиланні, з якого джерела вони запозичені, обов'язково вказуючи номер сторінки.

У “Висновках” підводиться підсумок з теми в цілому, робляться узагальнення.

В кінці реферату подається список використаних джерел і літератури.

Реферат повинен мати обсяг 8–10 сторінок машинопису (комп’ютерного тексту), полуторний інтервал з полями 1,5 см (праворуч), 3 см (ліворуч), 2 см (зверху) і не менше 2 см (знизу). На сторінці має бути 30 рядків. На обкладинці реферату зазначаються: назва вищого навчального закладу, прізвище, ім’я та по-батькові студента, кафедра, тема реферату, назва дисципліни, факультет, курс, група, форма навчання. Реферати здаються на кафедру всесвітньої історії, після чого викладач перевіряє їх.

Необхідно пам’ятати: у випадку виникнення труднощів під час підготовки до написання реферату кожен студент може звернутись за консультацією до викладачів кафедри всесвітньої історії, які викладають даний курс.

Тематика рефератів

1. Роль католицьких орденів в житті середньовічної Європи.
2. Торгівля і кредит у Західній Європі в XI – XV ст.
3. Еволюція цехового ладу в XIV – XV ст.
4. Побут середньовічних міст Західної Європи.
5. Західноєвропейські теорії походження середньовічних міст.
6. Держави хрестоносців на Сході.
7. Організація ремесла в англійському середньовічному місті.
8. Релігійно-етичні погляди Яна Гуса.
9. Єретичні рухи в Західній Європі в XII – XV ст.
10. Культура Англії XI – XIII ст.
11. Культурне життя Франції XI – XIII ст.
12. Середньовічне місто та його боротьба за самоврядування.
13. Розвиток військово-чернечих орденів у XII – XIII ст.
14. Побут і традиції імператорського двору Візантії в XI ст.
15. Суспільно-політичні погляди Фоми Аквінського.

16. Рицарство як соціокультурний феномен середньовіччя.
17. Сакральний характер королівської влади в середньовіччі.
18. Англійське селянство XIII – XIV ст. Повстання Уота Тайлера.
19. Повстання Дольчіно в Італії та єретичні рухи XIII – XIV ст.
20. Громадянська війна в Англії та виникнення парламенту.
21. Правління Фрідріха II Штауфена і формування системи територіальних князівств в Німеччині.
22. Італійська політика Фрідріха I Барбароси та її наслідки.
23. “Золота булла” Карла IV: сутність та історичне значення.
24. Правовий статус, організаційна структура та навчальний процес в середньовічних університетах.
25. Суспільно-політичні та релігійні погляди таборитів і чашників у Чехії.
26. Папство і організація першого хрестового походу.
27. Англія після нормандського завоювання.
28. Проблема занепаду ролі та впливу папства в XIV – XV ст.
29. Західноєвропейська наука XI – XV ст.
30. Література і мистецтво Раннього італійського Відродження

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ

І. Основна література:

1. Балух В. О., Коцур В. П. Історія середніх віків. У 2-х т. Т. 2. Високе і пізні Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ “Видавництво “Наші книги””, 2010.
2. Виппер Р. Ю. История средних веков: Курс лекций [Електронний ресурс]. Санкт-петербург, 2000. Режим доступу: <http://www.istmira.com/vipper-ryu-uchebnik-istorii-srednie-veka/>
3. Войтович Л. В., Домановський А. М., Козак Н. Б., Лильо І. М., Мельник М. М., Сорочан С. Б., Файда О. В. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / За ред. С. Б. Сорочана і Л. В. Войтовича. Львів: Видавництво «Апріорі», 2011.
4. Гутнова Е. В. Историография истории средних веков / Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва, 1985.
5. Дейвіс Н. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. Київ, 2000.
6. Історія західних та південних слов'ян / За ред. В. І. Ярового. Київ: “Либідь”, 2003.
7. Історія Центрально-Східної Європи / За ред. Л. О. Зашкільняка. Львів, 2001.
8. История Европы. Т. 2. Под ред. Е. В. Гутновой. Москва, 1992.
9. История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма. Т.1. Формирование зависимого крестьянства. Москва, 1985.
10. История средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. 2-е изд., перераб. Москва: Высшая школа, 1977.
11. История средних веков / Под ред. С. Н. Карпова. Москва, 1998.
12. История средних веков / Под ред. Н. Ф. Колесницкого. Москва, 1986.
13. История южных и западных славян. Под ред. Г. Ф. Матвеева и З. С. Ненашевой. Т. 1. Москва: МГУ, 2001.

14. Карева В. В. История средних веков. Москва, 1999.
15. Семенов В. Ф. История средних веков. Москва: Просвещение, 1975.
16. Рождение и становление средневековой Европы. Москва, 1995.

Джерела

17. Великая и Кларендонская ассизы [Электронный ресурс]. Режим доступу: <http://www.hrono.info/dokum/1100dok/1166assizy.html>
18. Жуанвиль Ж. де. Книга благочестивых речений и добрых деяний нашего святого короля Людовика / Пер. со старофр. Г. Ф. Цыбулько. Санкт-Петербург: Евразия, 2007.
19. История средних веков [Хрестоматия] / Сост. М. Стасюлевич. Т. 1. Санкт-Петербург, Москва, 2001.
20. История средних веков [Хрестоматия] / Сост. М. Стасюлевич. Т. 2. Санкт-Петербург, Москва, 2001.
21. История средних веков. Хрестоматия / Сост. В. Е. Степанова, А. Я. Шеваленко. Москва: Просвещение, 1988.
22. Magna Carta – Великая Хартия Вольностей. 1215 [Электронный ресурс]. Режим доступу: http://vk.com/doc184392028_140595041?hash=6fad
23. Маслов Р. А. Письма Людовика XI как источник по истории присоединения герцогства бургундия к Франции [Электронный ресурс] // Вестник Башкирского университета. 2005. № 1. С. 7-14. Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/pisma-lyudovika-xi-kak-istochnik-po-istorii-prisoedineniya-gertsogstva-burgundiya-k-frantsii>
24. Практикум по истории средних веков. Москва: Просвещение, 1981.
25. Смирнова Е. Д., Сушкевич Л. П., Федосик В. А.. Средневековый мир в терминах, именах и названиях. Словарь-справочник [Электронный ресурс]. Минск: Беларусь, 1999.– Режим доступу: <http://history->

library.com/index.php?id1=3&category=srednie-veka&author=smirnova-ed&book=1999

26. Тесля А. А. История государства и права средневековой Англии VI – XII вв. Хрестоматия [Электронный ресурс]. Хабаровск, 2006. Режим доступа: https://www.rummuseum.ru/lib_t/angl200.php

27. Филипп де Коммин. Мемуары [Электронный ресурс]. Москва, 1986. Режим доступа: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1047078>

28. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. В. И. Корецкого. Москва, 1961.

29. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С. Д. Сказкина. Т. 1. Москва, 1961.

30. Хроники и документы времен Столетней войны / Пер., сост., предисл., прим., указат., генеал. табл., карты М. В. Аникиева; Под ред. Ю. П. Малинина. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005.

Посібники й підручники:

31. Басовская Н. И. Столетняя война: Учебное пособие. Москва, 1985.

32. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред Л. В. Войтовича. Львів: “Тріада Плюс”, 2010.

33. Гордієнко В. В., Гордієнко Г. М. Кривошея І. І. Історія середніх віків. Практикум. Частина І: навч. посібник. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013.

34. Гуревич А. Я., Харитонович Д. Э. История средних веков. Учебник. Москва: Интерпракс, 1995.

35. Дворецкая И.А. Западная Европа V – IX вв. Раннее средневековье. Учебное пособие. Москва, 1990.

36. Д'ячков С. В., Лиман С. І., Сорочан С. Б. Історія середніх віків: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006.
37. Заборов М. А. История крестовых походов в документах и материалах. Учебное пособие [Електронний ресурс]. Москва, 1977. Режим доступу: <https://coollib.com/b/306085/read#t15>
38. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів, 1999.
39. Зінченко А. Історія дипломатії: від давнини до початку нового часу. Навчальний посібник. Вінниця, Нова книга, 2002.
40. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: Навч. посіб. / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Умань, 2014.
41. Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В. В. Гордієнко, Г. М. Гордієнко, І. І. Кривошея, О. О. Салата. Київ: КНТ, 2017.
42. Крижановська О. О., Крижановський О. П. Історія Середніх віків. Вступ до історії західноєвропейського Середньовіччя: Курс лекцій: Навч. посібник. Київ: Либідь, 2004.
43. Петров Е. В. Средневековая Европа: основные общественные процессы, управление, власть: Учебное пособие [Електронний ресурс]. Нижневартовск: Изд-во Нижневартовского гуманитарного ун-та, 2008. Режим доступу: <http://nvsu.ru/ru/Intellekt/1130/Petrov%20E.V.%20Srednevekovaya%20Evropa%20-%20Uchebnoe%20posobie%20-%202008.pdf>
44. Сорочан С. Б. Ремесло медиевиста. Основы научно-исследовательской работы: учебное пособие. Харків: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013.
45. Сорочан С. Б. Ремесло медиевиста. Основы научно-исследовательской работы: учебное пособие. 2-е изд., испр. и доп. Харьков: Майдан, 2019.
46. Хачатурян Н. А. Сословная монархия во Франции XIII – XV вв. Учебное пособие. Москва, 1989.

47. Чемеринская В. В. Государство и право стран Средневековой Европы (учебное пособие) [Электронный ресурс]. Оренбург, 2015. Режим доступа: http://kafedr.at.ua/_bd/4/486.pdf

II. Допоміжна література:

48. Азимов Айзек. История Англии. От ледникового периода до Великой хартии вольностей [Электронный ресурс]. Москва: Центрполиграф, 2005. Режим доступа: <http://www.etextlib.ru/Book/DownloadPDFFile/3733>

49. Абрамчук А. В. Предпосылки принятия Великой хартии вольностей [Электронный ресурс] // Образование и наука в Беларуси: актуальные проблемы и перспективы развития в XXI веке: сб. науч. ст. Минск: БГПУ, 2014. Режим доступа: <http://elib.bspu.by/bitstream/doc/7012/1/Абрамчук%20Е.В.%20Предпосылки%20Великой%20хартии%20вольностей.pdf>

50. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та творення нації (від початків до кінця XVIII століття). Львів: вид-во УКУ, 2002.

51. Арнаутова Ю. Е. Инвеститура в церкви: идея, практика, значение // Средние века. 2011. Вып. 72(1-2).

52. Барлоу Ф. Вильгельм I и нормандское завоевание Англии [Электронный ресурс] / Пер. с англ. под ред. к. ф. н. С. В. Иванова. Санкт-Петербург: Евразия, 2007. Режим доступа: <http://www.rulit.me/books/vilgelm-i-i-normandskoe-zavoevanie-anglii-read-212771-1.html>

53. Басовская Н.И. Политика Английской короны по отношению к феодалам Гаскони в конце XIII – начале XIV в. [Электронный ресурс] // Европа в средние века: экономика, политика, культура: сборник статей. Москва: Наука, 1972. Режим доступа: <http://www.monsalvat.globalfolio.net/library/evropa-v-srednie-veka/page%20-%200174.pdf>

54. Барг М.А. Исследования по истории английского феодализма в XI – XIII вв. Москва, 1962.

55. Барг М. А. Проблемы социальной истории в освещении современной западной медиевистики. Москва: Наука, 1973.
56. Бахитов С. Б. Эволюция культа королевской власти в Англии под влиянием континентальных традиций [Электронный ресурс] / Автореферат диссертации канд. ист. наук. Томск, 1998. Режим доступа: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Мои%20документы/01000243289.pdf>
57. Беркович М. Е. О характере немецкой средневековой этнической общности в XI – XIII вв. // Средние века. 1973. Вып. 36.
58. Берн А. Битва при Азенкуре. Истоия Столетней войны с 1369 по 1453 год [Электронный ресурс]. Москва, 2004. Режим доступа: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1014057>
59. Берн А. Битва при Креси. История Столетней войны с 1337 по 1360 год [Электронный ресурс]. Москва, 2004. Режим доступа: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1014056>
60. Бессмертный Ю. Л. Феодалная деревня и рынок (по северофранцузским и западнонемецким материалам). Москва: Наука, 1969.
61. Бессмертный Ю. Л. Жизнь и смерть в средние века: Очерки демографической истории Франции. Москва: Наука, 1991.
62. Блок М. Короли чудотворцы. Очерк представлений о сверхъестественном характере королевской власти, распространенных преимущественно во Франции и в Англии [Электронный ресурс] / Пер. с фр. В. А. Мильчиной. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998. Режим доступа: http://krotov.info/library/02_b/lo/k_11.htm
63. Блок М. Феодалне суспільство [Электронный ресурс] / Пер. з фр. Київ, 2001. Режим доступа: <http://litopys.org.ua/bloch/blo.htm>

64. Боднарюк Б. Сутність та соціальна база формування орденських чернечих корпорацій Європи у VI – XIII сторіччях. Київ: Поліграф. д-ця Ін-ту іст., 1995.
65. Бойцов М. А. Золотая булла 1356 г. и королевская власть в Германии во II половине XIV в. // Средние века. 1989. № 52.
66. Бруслик О. Ю. Виникнення та склад палати лордів британського парламенту [Електронний ресурс] // Форум права. 2014. № 3. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2014_3_8.pdf
67. Варьяш О. И. Феодалное землевладение и королевская власть в Португалии XII в. // СВ. 1998. Вып. 51.
68. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время [Електронний ресурс] / отв. ред. Т. П. Гусарова. Москва, 2011. Режим доступу: <http://www.padaread.com/?book=34783&pg=1>
69. Войтович Л., Целуйко О. Правлячі династії Європи. Біла Церква, 2008.
70. Вонсович Л. В. Королевская власть в средневековой Германии [Електронний ресурс] // Проблемы истории старожытнага свету і сярэдніх вякоў: Матэрыялы навуковай рэспубліканскай канферэнцыі памяці акадэмікаў М. М. Нікольскага і У. М. Перцава, 15-16 лістапада 1999 г., Мінск. Мінск: БДУ, 2000. Вып. 3. Режим доступу: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/166664/1/Vonsovich.pdf>
71. Глебов А. Г. Англия в раннее средневековье [Електронний ресурс]. Санкт-Петербург, 2007. Режим доступу: <https://www.bregowear.com/lib/newosp/Anglija%20v%20rannee%20srednevekovje.pdf>
72. Головки А. Б. Древняя Русь и Польша в политических отношениях X – первой трети XIII вв. Киев, 1988.
73. Головки О. Б. Методологічні проблеми вивчення розвитку держави та державності у населення України доби

середньовіччя та раннього модерного часу // Методологічні проблеми вивчення розвитку держави і державності у населення України доби середньовіччя та раннього модерного часу // Наукові записки Академії наук Вищої школи України. Том VII. Київ, 2012.

74. Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т.1. Феномен средневекового урбанизма. Москва, 1999.

75. Грановский А. История короля Ричарда I Львиное Сердце [Електронний ресурс]. Москва, 2007. Режим доступу: <http://www.rulit.me/books/istoriya-korolya-richarda-i-lvinoe-serdce-read-301297-1.html>

76. Гуменюк Г. П. До питання про розробку та прийняття “Саксонського зеркала” (XIII ст.) [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми держави і права : зб.наук.праць. – Одеса, 2007. Вип. 36. Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v36/56.pdf>

77. Гуревич А. Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников. Москва, 1989.

78. Гутнова Е. В. Возникновение английского парламента. Москва, 1960.

79. Гутнова Е. В. Городское представительство в английском парламенте конца XIII и начала XIV в. [Електронний ресурс] // Средние века. 1953. Вып. IV. Режим доступу: <http://www.srednieveka.ru/upload/journal/04.103-133.pdf>

80. Гутнова Е. В. Западноевропейский регион в XI – XV вв. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://illmik.petsru.ru/chern_students/UMKD/Chapter_I/1_2_3/I.2.3.b.pdf

81. Гутнова Е. В. Классовая борьба и общественное сознание крестьянства в средневековой Западной Европе (XI – XV вв.). Москва, 1984.

82. Гутнова Е.В. Проблема происхождения и ранней истории английского парламента (XIII-XIV вв.) в буржуазной историографии // Вопросы истории. 1968. № 11.

83. Гутнова Е. В. Средневековье: место в европейской цивилизации // Средние века. 1990. Т. 53.
84. Демурже А. Рыцари Христа. Военно-монашеские ордены в средние века, XI – XVI вв. / Пер. с фр. М. Ю. Некрасова. Санкт-Петербург: Евразия, 2008.
85. Джеджула К. Історія Франції. Київ: Радянська школа, 1954.
86. Джон Т. Эплби. Династия Плантагенетов. Генрих II. Величайший монарх эпохи Крестовых походов [Электронный ресурс] / Пер. с англ. Е. В. Ламановой. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2014. Режим доступа: <http://readli.net/chitat-online/?b=366036&pg=1>
87. Доронина Л. Л. “Наставления Людовика XI ” как источник для изучения представлений об идеальном государе во Франции второй половины XV века // Новый век. История глазами молодых. Сборник научных работ аспирантов и студентов СГУ. Выпуск 1. Режим доступа: <http://svr-lit.niv.ru/svr-lit/articles/france/doronina-nastavleniya-lyudovika-xi.htm>
88. Жак Ле Гофф. Цивилизация средневекового Запада [Электронный ресурс]. Москва, 1992. Режим доступа: <https://www.e-reading.club/book.php?book=35898>
89. Жорж Дюби. Европа в Средние века [Электронный ресурс]. Смоленск, 1994. Режим доступа: http://historylib.org/historybooks/ZHorzh-Dyubi_Istoriya-Frantsii--Srednie-veka/
90. Заборов М. А. Крестовые походы [Электронный ресурс]. Москва, 1956. Режим доступа: <http://krotov.info/history/12/misho/zaborov1.html>
91. Заборов М.А. Крестоносцы на Востоке. Москва, 1980.
92. Заборов М.А. Папство и крестовые походы [Электронный ресурс]. Москва, 1960. Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=244001>
93. Егер О. Всемирная история: В 4 т. Изд. испр. и доп. Т. 2: Средние века. Санкт-Петербург, 1997.

94. Ильина А. В., Степанова Т. А. Возникновение парламента в Англии: случайность или закономерность [Электронный ресурс] // Вестник Иркутского университета. Иркутск, 2007. Специальный выпуск: Материалы ежегодной научно-теоретической конференции молодых ученых. – Режим доступа:http://ellib.library.isu.ru/docs/istoria/p1404-10_E5_7332.pdf
95. История крестовых походов / Под ред. Джонатана Райли-Смита. Москва, 1998 (Оксфордская иллюстрированная история крестовых походов) [Электронный ресурс]. Режим доступа:<file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Мои%20документы/1328700393.pdf>
96. История орденов средневековья / Авт. сост. И. Е. Гусев. Минск, 2007.
97. История Франции / Под ред З. Манфреда. Москва: Наука, 1972.
98. Кан А. С. История скандинавских стран. Москва, 1980.
99. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства. Москва, 1986.
100. Кенигсбергер Г. Средневековая Европа 400 – 1500 гг. [Электронный ресурс]. Москва, 2001. Режим доступа: <https://www.e-reading.club/book.php?book=69351>
101. Кесслер У. Ричард I Львиное Сердце. Кроль, крестоносец, авантюрист [Электронный ресурс]. Харьков, 1997. Режим доступа: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1034752>
102. Килимник Е. В. Феодалный замок в контексте политической культуры Средневековья [Электронный ресурс] // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2011. № 8. Режим доступа: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2011_8-2_24.pdf
103. Ключков В. В. Королевская прерогатива в Англии от ее зарождения до начала XVII в. [Электронный ресурс] // Известия Южного федерального университета. Технические

науки. 2013. № 6. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/korolevskaya-prerogativa-v-anglii-ot-ee-zarozhdeniya-do-nachala-xvii-v>

104. Колесницкий Н. Ф. Феодальное государство (V–XV вв.). Москва, 1967.

105. Косых Е. С. Палата лордов: история формирования и эволюция судебных полномочий [Электронный ресурс] // Universum: Общественные науки: электронный научный журнал. 2014. № 6 (7). Режим доступа: [http://7universum.com/pdf/social/6\(7\)/Kosykh.pdf](http://7universum.com/pdf/social/6(7)/Kosykh.pdf)

106. Котельникова Л. А. Феодализм и город в Италии в VIII – XV веках. Москва, 1987.

107. Кулидж О. Крестовые походы. Москва, 2002.

108. Левандовский А. П. Жанна д'Арк. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1982.

109. Левандовский А. П. Жанна д'Арк. Изд. 3-е. Москва: Молодая гвардия, 2007.

110. Левицкий Я. А. Город и городское ремесло в Англии в X – XII вв. Москва, 1960.

111. Левицкий Я. А. Город и феодализм в Англии. Москва, 1987.

112. Ле Гофф Ж. Людовик Святой [Электронный ресурс]. Москва, 2000. Режим доступа: <http://padaread.com/?book=224274>

113. Лексин И. В. Территориальное устройство Германского королевства и Священной Римской империи [Электронный ресурс] // Российский юридический журнал. 2009. № 1. Режим доступа: http://www.ruzh.org/rlj/2009/2009_1/DJVU/1663.PDF

114. Линч Дж. Середньовічна церква: Коротка історія. Київ, 1994.

115. Лозинский С. Г. История папства. Москва: Из-во политической литературы, 1986.

116. Люблинская А. Д. Структура сословного представительства в средневековой Франции // Вопросы истории. 1972. № 1.

117. Малинин Ю. П. Франция в эпоху позднего средневековья. Материалы научного наследия [Электронный ресурс]. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. Режим доступа: <https://www.bookcity.club/5468-юрий-малинин-франция-в-эпоху-позднего-средневековья-материалы-научного-наследия.html>

118. Мельвиль М. История ордена тамплиеров. Санкт-Петербург, 2003.

119. Мильская Л. Т. Аграрное развитие Каталонии и окружающая среда (XII – начало XIII вв.) // СВ. 1981. Вып. 44.

120. Мильская Л. Т. Германия в IX – начале XII вв.: Возникновение государства. Характер королевской власти. Создание империи. Режим доступа: http://illmik.petsru.ru/chern_students/UMKD/Chapter_I/1_2_2/I.2.2.d.pdf

121. Мильская Л. Т. К вопросу о структуре господствующего класса в Каталонии X – XII вв. // СВ. 1984. Вып. 47.

122. Минеева Т. Г. Государство и церковь в средневековой Англии [Электронный ресурс] // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2010. № 2. Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvo-i-tserkov-v-srednevekovoy-anglii>

123. Мишо Г. История крестовых походов [Электронный ресурс]. Москва, 1995. Режим доступа: <http://militera.lib.ru/h/michaud/index.html>

124. Мортон А. Л. История Англии. Москва, 1950.

125. Неусыхин А. И. Проблемы европейского феодализма. Москва, 1974.

126. Норвич Д. Нормандцы в Сицилии. Второе нормандское завоевание. 1016 – 1130. Москва, 2005.

127. Онищук С. В. Конкордатна система – модель відносин між церквою та державою [Електронний ресурс] // Державне управління: теорія та практика. 2013. № 2. Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/29.pdf>
128. Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003.
129. Патрушев А. И. Германская история [Електронний ресурс]. Москва: Издательство «Весь Мир», 2003. Режим доступу: <http://www.vixri.com/d2/Patrushev%20-%20Germanskaja%20istorija.pdf>
130. Перну Р., Клэн М.-В. Жанна д'Арк [Електронний ресурс]. Москва, 1993. Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/pern/index.php
131. Перруа Э. Столетняя война [Електронний ресурс]. Санкт-Петербург, 2002. Режим доступу: http://www.rulit.me/books/stoletnyaya-vojna-read-311169-1.html#section_2
132. Петрова В. Людовик XI // История в школе. 1994. № 4.
133. Петрушевский Д. М. Великая Хартия вольностей [Електронний ресурс]. Москва, 1918. Режим доступу: [https://ru.wikisource.org/wiki/Файл:Петрушевский_Д.М._Великая_Хартия_Вольностей_и_конституционная_борьба_в_английском_обществе_во_2-й_половине_XIII_в._\(1918\).pdf](https://ru.wikisource.org/wiki/Файл:Петрушевский_Д.М._Великая_Хартия_Вольностей_и_конституционная_борьба_в_английском_обществе_во_2-й_половине_XIII_в._(1918).pdf)
134. Петрушевский Д. М. Великая хартия вольностей. Конституционная борьба в английском обществе во второй половине XIII века [Електронний ресурс]. Москва: Книга по Требованию, 2012. Режим доступу: http://www.www4.com/read_book/velikaya_hartiya_voln_ostej_2484180.pdf
135. Плешкова С. А. Французская монархия и церковь. Москва, 1992.
136. Полянский Ф. Я. Очерки социально-экономической политики цехов в городах Западной Европы XIII–XV вв. Москва, 1952.

137. Попсуенко Л. А. Возникновение парламента как важный этап в становлении английского парламентаризма [Электронный ресурс] // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. 2012. Випуск 63. Режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v63/39.pdf>

138. Ришар Т. Латино-Иерусалимское королевство. Санкт-Петербург, 2002.

139. Романовская В. Б., Смирнов Е. Р. Судебная и законодательная функции английского парламента в средние века [Электронный ресурс] // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Право. 2001. № 1. Режим доступу: http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/9999-0195_West_pravo.pdf

140. Романько О. В. Государства крестоносцев на Востоке. (Историко-генеологический очерк) [Электронный ресурс] // Культура народов Причерноморья. 1997. № 2. Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/93823/43-Romanko.pdf?sequence=1>

141. Рутенбург В. И. Итальянский город от Раннего Средневековья до Возрождения. Москва, 1987.

142. Рюкуа А. Средневековая Испания [Электронный ресурс]. Москва, 2006. Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=227617>

143. Саликов Д. Х. Институт шерифов в системе местного управления средневековой Англии [Электронный ресурс] // Вестник Челябинского государственного университета. 2015. № 23. Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/institut-sherifov-v-sisteme-mestnogo-upravleniya-srednevekovoy-anglii>

144. Сидорова Н. А. Антифеодальные движения в городах Франции во второй пол. XIV – начале XV века. Москва, 1960.

145. Сказкин С. Д. Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в средние века. Москва, 1981.

146. Смирнов Е. Р. О структурировании английского парламента в XIII – XIV вв. (государственно-правовой аспект) [Электронный ресурс] // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н.И. Лобачевского. Серия Право. 2001. № 1. Режим доступа: http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/9999-0195_West_pravo.pdf

147. Становление европейского средневекового города. Москва, 1989.

148. Тарле Е. В. История Италии в средние века. Москва, 2003.

149. Тогоева О.И. Жанна д'Арк и ее король: взгляд со стороны // Власть, общество, индивид в средневековой Европе /отв. ред. Н. А. Хачатурян; сост. О. С. Воскобойников; Ин-т всеобщ. истории РАН; МГУ им. М. В. Ломоносова. Москва: Наука, 2008.

150. Фаулер К. Эпоха Плантагенетов и Валуа. Борьба за власть (1328 – 1498) / Пер. с англ. С. А. Кириленко. Санкт-Петербург: Евразия, 2002.

151. Фёдорова А. Г. Политическая история Франции во второй половине XV в. в описании Ф. де Коммина [Электронный ресурс] // Молодой ученый. 2013. № 6. С. 632-634. Режим доступа:file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Мои%20документы/moluch_53_ch3.pdf

152. Хачатурян Н. А. Возникновение Генеральных штатов во Франции. Москва, 1976.

153. Хачатурян Н.А. Город в системе феодальной формации // Вопросы истории. 1983. № 1.

154. Холодова Е. И. Мировой суд Англии и Франции: история и современность [Электронный ресурс] // Новая правовая мысль. 2008. № 5. Режим доступа: <http://legalconcept.org/wp-content/uploads/2013/10/18-Холодова.pdf>

155. Шевеленко А. Я. Типология городского ремесла в Западной Европе VI – XV вв. // Вопросы истории. 1993. № 1.

156. Шервуд Е. А. От англосаксов к англичанам (к проблеме формирования английского народа). Москва, 1988.
157. Штокмар В. В. История Англии в средние века. Изд. 2-е, доп. Санкт-Петербург: Алатейя, 2005.
158. Цибулько Г. Ф. Рыцарская культура в эпоху Филиппа Августа и Людовика Святого // Средние века. 1997. Вып. 60.
159. Ястребицкая А. Л. Западная Европа. XI – XIII вв. Москва, 1978.

